

Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszék

**A hátrányos megkülönböztetés tilalmának értelmezése
a nemzetközi dokumentumok és az Alkotmány tükrében,
különös tekintettel a nemek közötti diszkriminációra**

– OTDK-dolgozat –

Készítette: Mike Gyula, V. évfolyam

Konzulens: Dr. Kukorelli István, egyetemi tanár

Győr

2006

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS.....	5
II. A HÁTRÁNYOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉS TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE ÉS A FŐBB JOGINTÉZMÉNYEK ISMERTETÉSE	
1. Jogegyenlőség, esélyegyenlőség	7
2. Jogi dokumentumok	10
2.1. Az Emberi jogok egyetemes nyilatkozata.....	11
2.2. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya.....	11
2.3. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye	12
3. A legfontosabb alapjogvédő intézmények	13
3.1. Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága	13
3.2. Az Emberi Jogok Európai Bírósága	13
3.3. Az Európai Bíróság	14
III. A HÁTRÁNYOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉS MEGNYILVÁNULÁSI FORMÁI; AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG GYAKORLATA, TESZTJEI	
1. A diszkrimináció megjelenési formái	16
1.1. Közvetlen diszkrimináció	16
1.2. Közvetett diszkrimináció	16
1.3. Viktimizáció (gyötrelmekozás).....	17
2. Az Alkotmánybíróság tesztje, a felállított mérce	17
3. Az Alkotmánybíróság diszkriminációs ügyekben megnyilvánuló gyakorlata	19
IV. A HÁTRÁNYOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉS FŐBB SPECIÁLIS ESETEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NEMEK KÖZÖTTI DISZKRIMINÁCIÓRA	
1. A hátrányos megkülönböztetés főbb speciális eseteinek rövid jellemzése	21
2. Diszkrimináció nemek szerint, avagy férfiak előnyben?	23
2.1. Az ENSZ egyezményei	24
2.1.1. A CEDAW létrejöttének története és körülményei	25
2.1.2. Az egyezmény fő rendelkezései	25

2.1.3. A 'CEDAW-Bizottság'	26
2.1.4. A CEDAW Kiegészítő Jegyzőkönyve	27
2.1.5. A CEDAW az Európai Unió emberi jogi politikájában	28
2.2. A nők és férfiak közötti diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Egyezményének alapján	28
2.3. A nők és férfiak esélyegyenlősége az Európai Szociális Kartában	30
2.3.1. A munka szabad megválasztása és a nők munkafeltételei.....	30
2.3.2. Diszkrimináció az állások betöltésénél	31
2.4. Az Európai Unió joggyakorlata, szabályozása	31
2.4.1. Az egyenlőség érvényesítése, a „mainstreaming” projekt.....	32
2.5. A magyarországi szabályozás és joggyakorlat	34
2.5.1. Bírósági és alkotmánybírósági határozatok.....	34
2.5.2. Az országgyűlési biztosok szerepe és gyakorlata.....	36
2.6. A diszkrimináltak helyzete saját megítélésük szerint	37
V. BEFEJEZÉS, ZÁRÓ GONDOLATOK	40
VI. IRODALOMJEGYZÉK	44

„Az élet hatalmas és csodálni való színei és titkai egyik oldala az, hogy az egyének csoportjai különböznek egymástól: szokásaikban, hagyományaikban, hitükben, bőruk színében és öltözködési módjukban, stb. A különböző közösségeknek ezt a 'másságát' természetesen el lehet fogadni megértéssel és türelemmel, mint olyat, amely gazdagítja az életet: lehet tisztelni és megbecsülni, még akár örülni is lehet neki.”

/Vaclav Havel/

I. BEVEZETÉS

*„Hogy nőnek vagy férfinak születél,
az nem végzet, hanem sors.
Végzet az, hogy ezt hogyan fogod fel.”
/Keleti bölcsesség/*

Diszkrimináció. Egy mindannyiunk számára ismerősen csengő latin eredetű szó. Jelentése az Idegen szavak és kifejezések szótára szerint nem más, mint hátrányos különbségtétel, az egyenlő elbánás elvével ellentétes eljárás. Aki diszkriminál, az hátrányos, megkülönböztető intézkedéseket alkalmaz.¹

Már a történelem hajnalától kezdve jelen van a különböző emberi csoportok közötti különbségtétel. A jog és az adott kor politikája nagyon rég óta igyekszik megoldani ezt a történelem minden korszakában felmerülő és fennálló problémát, a mai napig sem teljes körű sikerrel. Fontos, hogy minél többen ismerjék a diszkrimináció történetét, logikáját, elengedhetetlen, hogy megértsük a diszkrimináló személyek gondolatvilágát. Úgy érzem, erre még a XXI. század elején is szükség van, ezért is éreztem fontosnak, hogy dolgozatomban a hátrányos megkülönböztetés tilalmának értelmezésével és bemutatásával foglalkozzak. Az éppen hatalmon lévő politikai elit, a közös Európa megpróbálhat – és próbál is – gyógyírt keresni erre az egész világ népességét érintő hatalmas problémára, én azonban úgy vélem, a legfontosabb, hogy az egyes ember szemléletmódja és hozzáállása átalakuljon e téren, hiszen a közös cél csak közös erőfeszítésekkel érhető el. A modernkori demokráciák elemi igénye, hogy megvalósítsák a társadalmi esélyegyenlőséget ember és ember között a néपालom mindenki számára legkedvezőbb formájának megteremtése érdekében a világ számos országában éppúgy, mint Magyarországon. Sok ilyen és hasonló célkitűzéssel találkozhattunk már a XX. század derekán is, így például Bibó István politikai tízparancsolata is egy békésebb, emberségesebb világ felé mutatott, mely azonban sokáig váratott és várat magára, hogy aztán a XXI. század beteljesítse a megvalósítatlan reményeket.

Dolgozatom témája és egyben célja a hátrányos megkülönböztetés fogalmának, megjelenésének, nemzetközi és haza elterjedtségének bemutatása, értelmezése. Ennek fényében először a diszkrimináció történelmi gyökereit, kialakulását, később a legfontosabb nemzetközi dokumentumokat és alapjogvédő intézményeket ismertetem. Ezt követően írok a hátrányos megkülönböztetés megnyilvánulási formáiról és az Alkotmánybíróság testjéről,

¹ Idegen szavak és kifejezések szótára. Szerk.: Bakos Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 190. o.

majd pedig bemutatom a diszkrimináció főbb speciális eseteit, különös figyelmet fordítva a nemek közötti hátrányos megkülönböztetésre. Megjelenítem a magyar társadalmi szemléletet, a megkülönböztetések visszaszorítása érdekében tett nemzetközi és hazai politikai és jogalkotói törekvéseket, végül pedig a hátrányos megkülönböztetés kiküszöbölését segítő intézmények helyzetét, hatékonyságát és jövőre vonatkozó céljait ismertetem.

A dolgozat terjedelmére tekintettel alapvető célom a hátrányos megkülönböztetés tilalmának átfogó ismertetése, a nemek közötti diszkrimináció részletesebb bemutatása. A pozitív diszkrimináció kérdésköre önálló dolgozatot igényel, így e keretek között csupán a legfontosabb jellemzőire utalok. A diszkrimináció problematikáját sok szempontból vizsgálták, írásom alapvetően alkotmányjogi megközelítéssel készült, bár fontos kiemelni, hogy a megkülönböztetések a munka világában a legszembetűnőbbek, így a téma munkajogi vetületét is felvillantom. Legfontosabbnak a nemzetközi, európai és a magyar szabályozás ismertetését tartom, így csak a legjelentősebb intézményekkel, lehetőségekkel foglalkoztam dolgozatomban. Nem kerülhető el ugyanakkor a szociológiai nézőpontok főbb vonásainak ismertetése sem, azonban a dolgozat elsősorban a téma jogi vonatkozásait igyekszik bemutatni.

Véleményem szerint az eddigieknél jelentősebb szerepet kell kapnia a témának az állami oktatási rendszer számos területén éppúgy, mint a bírák képzésében, általában a jogászképzésben, de ugyanígy a köztisztviselők vagy az egészségügyi dolgozók munkahelyi- és magánéletében. Amennyiben a cél egy békésebb, igazságosabb, és ezáltal sikeresebb társadalom kibontakozásának elősegítése, akkor elengedhetetlen a közvélemény, a jogkereső közönség szemléletének formálása, a kommunikáció teljes eszköztárának felhasználása is. Ha ez sikerül, nagy lépést tehetünk egy diszkriminációtól mentes, boldogabb, elfogadóbb világ képe felé, ahol már nem lesz ütközőpont a közérthben vagy a kórházban, hogy valaki sárga, fekete avagy fehér; hogy valaki férfi-e vagy nő.

Úgy vélem, a mindenkori kormányzatnak, politikának és közösségeknek, a jogalkotásnak meg kell tennie minden lépést, mely alkalmas az igazságtalan különbségtételek felszámolására, a hátrányos megkülönböztetés visszaszorítására. Ennek tudatában kezdek hozzá dolgozatomban a téma kifejtésének, a lehetséges alternatívák felvázolásához, hiszen – Hegel szerint – a nép kell, hogy alkotmányát a maga jogának és állapotának érezze, különben ez az alkotmány meglehet ugyan külsőleg, de nincs jelentősége és nincs értéke.

II. A HÁTRÁNYOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉS TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE ÉS A FŐBB JOGINTÉZMÉNYEK ISMERTETÉSE

1. Jogegyenlőség, esélyegyenlőség

*„A bárhol elkövetett igazságtalanság
mindenhol az igazság létét veszélyezteti”
/Martin Luther King/*

„A Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az emberi, illetve állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen a faj, szín, nem, nyelv, vallási, politikai vagy más vélemény, nemzeti, vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül” – deklarálja ezt a Magyar Köztársaság Alkotmányának 70/A. § (1) bekezdése. Az Alkotmány ezen szakasza mögötti gondolat azonban nem mindig ékelte be magát az adott kor világszemléletébe, a hatalmon lévő politikai elit gondolkodásmódjába.

”Az egyenjogúság-egyenlőség gondolatvilága szinte az emberiség öntudatra ébredésével egykorú”.² A Biblia szerint az emberek egyenlők a születésben, a halálban és a bűnben. Az ősközösségi társadalomban minden ember egyenlő volt: az élelem megszerzéséért folytatott harcban éppúgy, mint annak egymás közötti elosztásában. A magántulajdon megjelenésével elindult egy folyamat, mely az emberek szükségszerű differenciálását eredményezte, ez azonban a fejlődő társadalmak életében éppen, hogy építő jellegű volt, hiszen mindenki törekedett a nála jobb helyzetben lévők utolérésére, s ezáltal járult hozzá a társadalom fejlődéséhez. A történelem folyamán azonban megjelent egy másik típusú megkülönböztetés, ez azonban már nélkülözött minden racionális alapot, egyszerűen csak az emberek bizonyos tulajdonságai szerint, az egyének személyi adottságai alapján diszkriminált. Ilyenformán az európai történelem folyamán a különböző hagyományok és kultúrák egymás mellett élése igen sokszor került veszélybe.

Arisztotelész igazságosság-fogalma szerint igazságos az, ami törvényes, valamint igazságos, ami fair és egyenlő. Úgy gondolta, tartózkodnunk kell attól, hogy előnyt húzzunk valaminek az elvételéből, ami nem a miénk, hiszen ok nélkül senkinek sincs többje, mint ami

² Balogh Zsolt: Az alkotmány magyarázata. KJK Kerszöv. Budapest, 2003., 635. o.

megilleti. Vélekedése szerint a hasonló helyzeteket hasonlóan, a különböző helyzeteket különbözően kell kezelni annak megfelelően, ahogyan a különbség mutatkozik.³

A keresztény gondolkodók az igazságosság forrását egyértelműen Istenben látták. Abban azonban már megoszlottak, hogy hol is keresendő az igazságos állam: míg a korai egyházatyák a földi, addig Szent Ágoston már az égi államot tartotta az igazságosság birodalmának.⁴

A XX. század filozófusai már a jelenkor uralkodó felfogásához közelítettek elméleteikben. John Rawls például az arisztotelészi igazságosság-felfogásból indul ki, amikor megállapítja: az igazságosság méltányosság. Először az egyéni szabadság elvének teljesülése szükséges, s csak ezután vehető fel a társadalmi különbségek igazságosságának kérdése. Ha a méltányos egyenlőség megvalósul, az egyenlőtlenségek csak ekkor igazságosak.⁵

Magyarországi viszonylatokban természetesen másképp fest a hátrányos megkülönböztetés történeti vonatkozása. A középkori *rendi társadalom* tagadása is hozzájárult a jelenség kibontakozásához, hiszen az ország lakóira rendi hovatartozásuk szerint más és más jogrend volt érvényben. 'Mindenkire ugyanaz' jelszó alatt követelték a *polgári forradalmak* idején, hogy az egyenjogúság minden ember számára megvalósuljon. Az állam ne különböztessen emberek között sem az államhoz való viszonyukban, sem magánjogi státusukban. A polgári forradalmak megjelenésével azonban az egyenjogúság még nem vált teljessé, hiszen éppen ebben az időszakban kezdődött a hosszú politikai küzdelem a nemek közötti, vallásfelekezetek közötti stb. egyenjogúságért. A forradalmak „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszava nem számolt azzal, hogy az egyenlőség csak a szabadság rovására érvényesülhet és fordítva. „Az egyenjogúság eszméjében eredendően benne feszül a szabadság és egyenlőség közötti ellentmondás”.⁶ A fokozatosan, de lassan megvalósuló egyenjogúság nem szüntette meg a polgárok eltérő vagyoni helyzetét által generált nagymértékű társadalmi egyenlőtlenséget, így az állam kénytelen volt a hátrányos helyzetű csoportokat különleges előnyökkel preferálni. Aktív, tevőleges intézkedéseket kellett fogantatnia az államnak, mert féltő volt, hogy ezek nélkül az állampolgári alapjogok formálissá válnak. Így kapott szociális tartalmat a XIX. század utolsó harmadától kezdve az

³ Ez az ún. osztó igazságosság elmélete. In: Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. Magyar Helikon Könyvkiadó, 1973. 39. o.

⁴ Kovács Krisztina: Az egyenlőség elvéből fakadó általános követelmények. In: Emberi jogok. Szerk.: Halmi Gábor és Tóth Gábor Attila, Osiris Kiadó. 2003. 383-388. o.

⁵ John Rawls: Az igazságosság elmélete. Osiris Kiadó, 1997. 23. o.

⁶ Sólyom László: A személyiségi jog elmélete. KJK, 1983., 111. o.

egyenjóság fogalma.⁷ A XX. század folyamán már különböző ideológiák foglaltak állást a kérdésben. Jelentősen eltért egymástól a polgári alkotmányosság és a szocialista ideológiák véleménye sok más mellett abban a tekintetben is, hogyan enyhítse a tulajdonhoz való jog talaján kialakuló társadalmi egyenlőtlenségeket. Míg az előbbi az eltérő vagyoni helyzetből származó esélyegyenlőtlenségek korrekciós mechanizmussal való megoldását, addig utóbbi a vagyoni különbségek eltörlését, a magántulajdon kisajátítását, az államosítást szorgalmazta.⁸ A történelemben végül a polgári gondolkodás nyert szélesebb teret, így ma már a világ meghatározó részén e felfogás alapján próbálják orvosolni az éppen felmerülő, diszkriminációval kapcsolatos problémákat.

A hátrányos megkülönböztetés világjelentőségű történelmi példának egyike az amerikai kontinensen, a XIX. és XX. század során a feketékkel szembeni tanúsított faji diszkrimináció is. Még a Legfelső Bíróság 1857-es határozata is fenntartotta a diszkriminatív intézkedések jogszerűségét, mely a későbbiekben a faji elméletek térnyerésével mozgalmak sokaságát indította útjára, így például a világméretű ismertségre szert tevő Martin Luther King nevével fémjelzett polgári jogi mozgalmak is e körbe sorolhatók. Roosevelttel gazdaságprogramja, a New Deal szociális intézkedései összességüket tekintve jelentős eredményt hoztak a négerkérdésben, mert emelték a feketék életszínvonalát, azonban ez is csak részleges megoldást kínált számukra. Kijelenthető, hogy a számos lehetőség ellenére a feketék hátrányos helyzetéből adódó problémákra még ezidáig sem sikerült hosszútávú, jelentős megoldást találni. Jelentős azok száma, akik a szociális és öngazgatási reform végrehajtását, valamint a helyi közéletbe való bekapcsolódás feladatait tartják a legsürgősebbnek az amerikai négerkérdés megoldásában.⁹

Szintén jelentős példa a faji diszkriminációra a zsidóság történelmi üldöztetése, mely a hitleri Németország idejében érte el csúcspontját, ekkor a német felsővezetés parancsára zsidók millióit ítélték kegyetlen halálra. Magyarországon is rengeteg diszkriminatív, a zsidókat korlátozó szabályozás született. Az első jelentős pozitív változás a zsidók életében a trianoni béke után következett be, azonban ekkor született meg Európa első zsidóellenes törvénye, a Numerus clausus.¹⁰ A „Zárt szám” törvény után megalkotott ún. *első zsidótörvény*

⁷ Ez az esélyegyenlőtlenségek kiküszöbölésére irányuló 'állami elszánás' már magában foglalta az előnyös megkülönböztetés mozzanatát azok javára, akik hátrányos helyzetben voltak, így ezen intézkedéseket méltán nevezhetjük a ma már jól ismert (és sok tekintetben elismert) pozitív diszkrimináció intézményi előzményének.

⁸ Sári János: Alapjogok. Alkotmánytan II., 2. átdolgozott kiadás., Osiris Kiadó, 2003.. 88. o.

⁹ Nagyné Szegvári Katalin: Fejezetek az Amerikai Alkotmány történetéből. HVG., 2002. II. fejezet

¹⁰ A „zárt szám” törvényt (XXV. törvénycikk) 1920. szeptember 22-én fogadta el az országgyűlés. A törvény kimondta, hogy a felsőoktatási intézmények bármelyikében 6%-ban kell korlátozni a zsidó hallgatók számarányát. E törvényt a külföld egyértelműen rosszalotta, a zsidóság vezetői azonban erre elutasítással válaszoltak.

létrehozásában már nagy szerepet játszottak a keresztény egyházak képviselői¹¹, majd 1939. május 4-én hatályba lépett a második zsidótörvény is. Ezt követte 1941-ben a harmadik, mely első ránézésre teljesen ártalmatlannak tűnt, azonban jelentősen korlátozta a zsidók jogait. Az 1944. október 15-én beköszöntő Szálasi-korszakkal pedig a magyar zsidóság számára a törvényességnek még a látszata is elveszett. Ezek az intézkedések az intolerancia legrosszabb példái közül valók, azonban a történelem folyamán számos alkalommal fordultak elő.

A történeti áttekintés után a következő részben a legfőbb jogi dokumentumokról és jogvédő intézményekről lesz szó, melyek kisebb vagy nagyobb részben szerepet vállalnak a hátrányos megkülönböztetés visszaszorításában.

2. Jogi dokumentumok

A jogi dokumentumok szintjén az egyenlőség gondolata először a XVIII. században, az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatban, később néhány tagállami alkotmányban és a francia forradalom emberi jogi deklarációjában is megjelent.¹² Az Amerikai Egyesült Államok későbbi történetében a feketék és fehérek közötti különbségtételt tiltó, valamint a férfiak és nők közötti egyenlőségről rendelkező XIX. század végi, illetve XX. század eleji jognyilatkozatokat tekinthetjük mérföldkönek a hátrányos megkülönböztetés háttérbe szorítása szempontjából.

A második világháborút követően erősen jelentkeztek a diszkrimináció elleni törekvések. A háború borzalmai rávilágítottak az alapvető emberi jogok fontosságára, melynek keretében pozíciót nyert magának a hátrányos megkülönböztetés tilalma is. Az ENSZ alapokmánya több helyen¹³ utal „az emberi jogoknak és alapvető szabadságoknak mindenki részére, fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül történő általános tiszteletben tartására.”¹⁴

¹¹ Raffay Sándor, az evangélikus egyház püspöke, Ravasz László református püspök.

¹² Így például az 1776-os virginai alkotmány 1. cikkében, az 1780-as massachusettsi alkotmány 1. cikkében, illetve a francia forradalom emberi jogi deklarációjának 1. és 6. cikkeiben ekképpen: „Az ember szabadnak és egyenlő jogúnak születik, és az is marad. A társadalmi különbségek alapja csak a közösség haszna lehet.” „A törvény akár védelmez, akár büntet, mindenkinek egyenlő mértékkel mérjen. A törvény előtt minden polgár egyenlő.”

¹⁵ Így például a nemzetközi szervezet céljainak és elveinek felsorolásakor, valamint a nemzetközi szintű politikai, gazdasági és szociális együttműködés elérését segítő feladatok meghatározásakor is.

¹⁴ 13. cikk 1. a) és 55. cikk c) pont.

2.1. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata

„Mindenki, bármely megkülönböztetésre, nevezetesen fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyonra, születésre, vagy bármely más körülményre való tekintet nélkül hivatkozhat a jelen nyilatkozatban kinyilvánított összes jogokra és szabadságokra.” – deklarálja a fent nevezett nyilatkozat 2. cikkének 1. pontjában, majd a 7. cikkében folytatja: „A törvény előtt mindenki egyenlő és minden megkülönböztetés nélkül joga van a törvény egyenlő védelméhez. Mindenkinek joga van egyenlő védelemhez a jelen nyilatkozatot sértő minden megkülönböztetéssel és minden ilyen megkülönböztetésre irányuló felbujtással szemben.”

Az 1948. december 10-én az ENSZ közgyűlése által elfogadott nyilatkozat a Szovjetunó és a nyugati hatalmak éles vitájának közepette született meg, melynek során néhány állam tartózkodott a szavazásnál, mert a Szovjetunió javaslatainak többségét a végleges szöveg nem tartalmazta. Ilyen ország volt például a fehérek és a feketék közötti egyenlőséget tagadó Dél-Afrika valamint a férfiak és a nők egyenjogúságát elutasító Szaúd-Arábia.

2.2. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának megfogalmazására a gyarmati rendszer teljes megszűnése idején került sor. Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott egyezségokmányt Magyarországon az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet hirdette ki.

Az egyezségokmány 2. cikk 1. pontja egy általános egyenlőségi szabályt tartalmaz, miszerint: „Az egyezségokmányban részes, valamennyi állam kötelezi magát, hogy tiszteletben tartja és biztosítja a területén tartózkodó és joghatósága alá tartozó minden személy számára az egyezségokmányban elismert jogokat, minden megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül.”

Az 26. cikk viszont tilt mindenfajta megkülönböztetést a törvény előtti egyenlőség joga gyakorlásának kapcsán, és egyben hatékony jogvédelmet kíván az egyes államoktól.¹⁵

¹⁵ Az egyezségokmány 26. cikke kimondja: „A törvény előtt minden személy egyenlő, és minden megkülönböztetés nélkül joga van egyenlő törvényes védelemre. Erre tekintettel a törvénynek minden megkülönböztetést tiltania kell és minden személy számára egyenlő és hatékony védelmet kell biztosítania

2.3. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye

Az Európa Tanács 1949. május 5-én aláírt alapszabálya 3. cikke szerint az aláíró tagállamok kötelezettsége az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartása. Eme alapszabály folyományaként 1950 novemberében aláírták az Emberi jogok európai egyezményét, mely a tagállami megerősítéseket követően 1953 szeptemberében lépett hatályba.

Az egyezmény 14. cikke nem állapít meg mércét arra nézve, hogy mit jelent az egyenlőtlen bánásmód, így annak kérdésében, hogy egy adott ügy kapcsán megsértette-e az állam a diszkriminációtilalmat, a konvenció minden döntési felelősséget a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságára hagy. A diszkriminációtilalmat deklaráló 14. cikk a következőképpen rendelkezik: „A jelen egyezményben foglalt jogok és szabadságok élvezetét minden megkülönböztetés, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül kell biztosítani.” Világosan kitűnik a mondatból, hogy nem általában, csupán a konvencióba foglalt jogok tekintetében tiltja a diszkriminációt. Így tehát az egyezményben fel nem sorolt joghoz kapcsolódó megkülönböztetés nem minősül a 14. cikket sértőnek, ezért nem létezik ellene jogorvoslat.

A 14. cikk hiányosságát pótolja az Emberi jogok európai egyezményéhez csatolt *12. jegyzőkönyv*, melynek mérföldkövet jelentő 1. cikke így rendelkezik: „A jogszabályban meghatározott bármely jog élvezetét mindenfajta megkülönböztetés, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül kell biztosítani.” Az 1. cikk az első szófordulattól eltekintve a 14. cikk szövegét változatlanul veszi át. A jogszabály fogalma az egyezmény esetjoga alapján magában foglalja a nemzeti jogot és az inkorporált nemzetközi jogot is, ezáltal a nemzeti jogrendszerek egészére kiterjedően tilalmazza a hátrányos megkülönböztetést és egyúttal lehetőséget nyújt a pozitív lépésekre is, így az egyezmény 14. cikke önállóan is hivatkozhatóvá válik.

bármilyen megkülönböztetés ellen, mint amilyen például a faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy más helyzet alapján történő megkülönböztetés.”

3. A legfontosabb alapjogvédő intézmények

3.1. Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága (Committee)

Az Emberi Jogi Bizottság feladata a világ államainak nagy részét összekötő egyezségokmány¹⁶ végrehajtásának ellenőrzése. A Committee évente háromszor ülészik, és szervezetét 18 független szakember alkotja. A részes tagállamok kötelezettsége ötévenként jelentést készíteni az egyezségokmány végrehajtásáról, melynek vizsgálata során a Bizottság az egyéb forrásokból származó, alternatív információkra és nem kormányzati forrásokra is támaszkodik. A Bizottság által elfogadott ajánlás érvényesülését az adott országban a következő jelentés kapcsán vizsgálják, de a Bizottság jogosult gyorsjelentés kérésére és az egyezségokmány helyes értelmezését biztosító kommentár kidolgozására is.

Ha az egyezségokmányhoz fűzött első fakultatív jegyzőkönyvet a részes állam elfogadta, ezzel lehetőség nyílik az állammal szemben egyéni panasz, közlés bizottság elé terjesztésére is.¹⁷

A bizottság diszkriminációnak tekinti az olyan faj, bőrszín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti hovatartozás vagy társadalmi származás, tulajdon, születési vagy egyéb helyzet szerinti megkülönböztetést, kizárást, korlátozást, vagy előnyben részesítést, amelynek a célja vagy a hatása az, hogy a jogok és szabadságok egyenlő alapon történő elismerése, élvezete, gyakorlása csorbul vagy lehetetlenné válik.

Nem tartja viszont egyezményesértőnek a bizottság a személyek közötti olyan megkülönböztetést, amelynek ésszerű oka van, objektív és az általa elérni kívánt cél törvényesnek minősíthető az egyezségokmány szerint.

3.2. Az Emberi Jogok Európai Bírósága

Az Emberi Jogok Európai Bírósága sem tart minden megkülönböztetést diszkriminációnak, mert véleménye szerint bizonyos szituációban a személyek eltérő kezelése indokolt lehet. Így olyan helyzetekben, amikor a cél a társadalomban meglévő egyenlőtlenségek kiküszöbölése, illetve a valódi, tartalmi egyenlőség megteremtése. Az eltérő bánásmód oka egyszerűen a személyek eltérő helyzete.

¹⁶ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966.)

¹⁷ Ennek azonban feltétele, hogy a panaszt a sértettnek vagy közvetlen hozzátartozójának kell előterjeszteni, a belső jog által adta lehetőségeket hatékony, rendes jogorvoslati eszközökkel ki kell meríteni, s az egyezségokmányba foglalt valamely jog megsértésére kell hivatkozni.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága a strasbourgi joggyakorlat úgynevezett diszkriminációs alapügyeként ismert *belga nyelvi ügy* kapcsán vizsgálta először az egyezmény 14. cikkének alkalmazási feltételeit.¹⁸ A bíróság egyezményesértőnek találta a belga nyelvi törvény által alkalmazott megkülönböztetést, nem volt ugyanis ésszerű indoka az egyes flamand területen élő francia nyelvű gyermekek oktatáshoz való joga kapcsán az anyanyelv szerinti különbségtételnek. Ezen ügy kapcsán alakította ki a bíróság ésszerűségi tesztjét, amit Dijk és Van Hoof nyomán Kardos Gábor „indokolhatósági próbának” nevez. E szerint „az egyenlő bánásmód sérelmét jelenti, ha a személyek valamely állami szerv általi eltérő kezelése objektíve nem indokolható”.¹⁹ Objektív alapokon nyugszik a megkülönböztetés, amennyiben ésszerű, törvényes célt szolgál, alkalmas e cél elérésére, és az alkalmazott eszköz²⁰ arányban áll az elérni kívánt törvényes céllal.

3.3. Az Európai Bíróság

A luxemburgi székhelyű bíróság által diszkriminációs ügyekben vizsgált két legfontosabb kérdés, hogy igazolható-e a helyzetek összehasonlítása, valamint hogy indokolható-e az alkalmazott megkülönböztetés. A bírák szerint a helyzeteknek nem kell minden szempontra kiterjedően megegyezniük egymással, elégséges, ha összehasonlíthatók egymással. Az alkalmazott megkülönböztetés pedig objektív mérlegelést követően tűnhet indokoltnak, de csak amennyiben ésszerű okokkal magyarázható. Az Európai Bíróság egyik precedens jellegű ügye volt a *Kreil-ügy*, amelyben az Európai Bíróság diszkriminatívnak tartotta azt a német szabályt, amely a hadseregben a nők számára kizárólag az egészségügyi és zenei pályát tette elérhetővé, a fegyveres szolgálatot nem. Ugyanakkor a luxemburgi bíróság a *Kalanke-ügyben* vizsgálta először, hogy a derogáció alapján megengedhető-e a pozitív diszkrimináció esetkörébe tartozó kvótarendszer alkalmazása. A bíróság az egyenlő bánásmód elvébe ütközőnek találta azt a brémai szabályt, amely alapján a közigazgatási posztokra, illetve a magasabb beosztásra pályázók közül a női pályázókat kellett előnyben részesíteni mindaddig, amíg az adott munkakörben, illetve fizetési kategóriában a nők aránya legalább az 50%-ot el nem érte.

¹⁸ Az ügy alapja több száz, Belgiumból érkező szülői panasz volt, amely sérelmezte, hogy némely gyermek számára a francia nyelvű képzés nem hozzáférhető. A belga nyelvi törvény a francia nyelvi körzetekben élő flamand nyelvű gyermekek részére lehetővé tette a flamand nyelvű iskolák látogatását, ugyanakkor a flamand nyelvi körzetekben élő francia gyermekek részére nem biztosította ezt a jogot.

¹⁹ Kovács Krisztina: Az alapjogvédő intézmények gyakorlata. In: Emberi jogok. Szerk.: Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila, Osiris Kiadó, 2003. 386. o.

²⁰ Ilyen eszköz a személyek közötti megkülönböztetés.

A történeti áttekintés és a nemzetközi dokumentumok, intézmények ismertetése után a következőkben a diszkrimináció megnyilvánulási formáit és az Alkotmánybíróság testjét ismertetem.

III. A HÁTRÁNYOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉS MEGNYILVÁNULÁSI FORMÁI, MODELLJEI; AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG GYAKORLATA, TESZTJE

*„Egy hivatás nagysága elsősorban talán
abban van, hogy egyesíti az embereket:
csak egyetlen igazi fényűzés van:
az emberi kapcsolatoké.”
/Antoine de Saint-Exupéry/*

1. A diszkrimináció megjelenési formái

1.1. Közvetlen diszkrimináció

Amennyiben valakivel vallása, személyes vagy politikai meggyőződése, faji hovatartozása, neme, nemzetisége, családi állapota stb. alapján kedvezőtlenebbül bánnak, mint a hasonló helyzetben lévő más személyekkel, közvetlen diszkrimináció megvalósulásáról beszélünk.²¹ Például ha valakit neme miatt nem alkalmaznak bizonyos munkakörökben.

1.2. Közvetett diszkrimináció

Közvetett a diszkrimináció, ha valakivel szemben ugyanazokat a feltételeket alkalmazzák, de egy adott csoport nyilvánvalóan kisebb számban képes azoknak megfelelni, a diszkrimináló pedig nem képes legitim módon indokolni a feltételek használatát, és ezzel hátrányt okoz.²² Tehát amennyiben egyes rendelkezések végrehajtásánál kiderül, hogy bár a felszínen semlegesnek mutatkoznak, egy jól azonosítható csoporthoz tartozó személyek többségben vannak azok között, akiknek az egyébként semleges jogszabály vagy intézkedés

²¹ Kovács Krisztina: Az egyenlőség elvéből fakadó általános követelmények. In: Emberi jogok. Szerk.: Halmi Gábor és Tóth Gábor Attila, Osiris Kiadó, 2003. 375-387. o.

²² Az Európai Unió 2000. június 29-i 2000/43/EK irányelvében foglalt, kivételekről is rendelkező közvetett diszkriminációfogalom: „Közvetett megkülönböztetés áll fenn, ha egy látszólag semleges rendelkezés, feltétel vagy gyakorlat az egy faji vagy etnikai származású személyeket más személyekhez képest különösen hátrányosan érint, kivéve, ha ez a rendelkezés, feltétel vagy gyakorlat jogszerű céllal, objektív módon igazolható, továbbá e cél megvalósításának eszközei megfelelőek és szükségesek.”

hátrányt okoz.²³ Ugyanez jelenik meg a nemzetközi jogban is, ha a megkülönböztetés egy látszólag semleges ismérv alkalmazásán nyugszik, azonban ez hatását tekintve olyan, mintha az állampolgárság kritériumára épülne a differenciálás.²⁴

1.3. Viktimizáció (gyötrelemokozás)

A diszkrimináció harmadik típusa olyan hátrányokozás, amely a megkülönböztetés miatt fellépő, eljárást indító, illetve arról információt szolgáltató személlyel szemben történik.²⁵ Ez a típus úgy védhető ki, ha jogszabály érvénytelennek nyilvánítja például a munkaviszony megszüntetését abban az esetben, ha a munkáltató azon az alapon szünteti meg a munkaviszonyt a munkavállalóval, hogy a munkavállaló diszkriminatív eljárásra, bánásmódra hivatkozik. Ezzel elkerülhetővé válik, hogy a panaszra vagy az egyenlő bánásmód elvének betartása érdekében indított eljárásra adott válaszként a kezdeményezőnek számára hátrányos következményektől kelljen tartania.²⁶

2. Az Alkotmánybíróság tesztje, a felállított mérce

Az egyenlő kezelés fogatosítására az Alkotmánybíróság már korán részletes tesztet dolgozott ki. Abban az időben kellett állást foglalnia egyes ügyekben, amikor a főszabály még nem tisztázódott. A 21/1990. (X. 4.) AB határozatban a megkülönböztetés alkotmányosságához például annak bizonyítását követelte meg az AB, hogy a diszkrimináció következtében a kártalanítás ösztársadalmi eredménye kedvezőbb legyen, mint az egyenlő kezelés esetében. Ennek a tulajdonuk visszaszerzésére jogosult földtulajdonosok és a többi tulajdonos közötti megkülönböztetés szempontjából volt meghatározó jelentősége. Az AB itt még egy részletes egyenlő elbánási tesztet alkalmazott. Az Alkotmánybíróság végül a továbbiakban nem követte ezt a bonyolult gondolatmenetet, ugyanakkor hamarabb adott elvi alapvetést, mint technikai mércét. Fordulat következett, amikor az AB a hátrányos megkülönböztetés tilalmát az eredményről átállította az eljárásra: „A jognak mindenkit

²³ Jó példa a közvetett diszkriminációra az az eset, amikor bizonyos testmagasságot írnak elő valamely munkahelyi poszt betöltésére, hátrányos helyzetbe hozva ezzel elsősorban a női, de az alacsonyabb férfijelentkezőket is. (Belgiumban megtörtént eset.)

²⁴ Király Miklós: A diszkrimináció tilalma az Európai Bíróság joggyakorlatában. Akadémiai Kiadó. Első magyar nyelvű kiadás. Budapest, 1998. 113-121. o.

²⁵ Gyakori az előfordulása munkaadó és munkavállaló munkajogi jogviszonyából fakadó, a munkavállalóval szembeni hátrányos megkülönböztetés esetén.

²⁶ Kovács Krisztina: Az egyenlőség elvéből fakadó általános követelmények. In: Emberi jogok. Szerk.: Halmi Gábor és Tóth Gábor Attila, Budapest, 2003. Osiris Kiadó. 388. o.

egyenlőként kell kezelnie”. „Azonos tisztelettel és körültekintéssel, az egyéni szempontok azonos mértékű figyelembevételével kell a jogosultságok és a kedvezmények elosztásának szempontjait meghatározni.” Nem alkotmányellenes a megkülönböztetés, ha valamely társadalmi cél vagy alkotmányos jog csakis ezen az áron érvényesíthető – de az egyenlő méltóság és az egyéni alapjogok ekkor is a megkülönböztetés határát képezik.²⁷ Ez lett az Alkotmánybíróság eljárásának alapformulája. Ehhez később csatlakozott az egyenlőség voltaképpeni alapszabálya, mely szerint egyenlőt egyenlőként, egyenlőtlen egyenlőtlenként kell a jognak kezelnie. Ezzel kapcsolatban az AB egyik szabálya az úgynevezett viszonyítási alap volt, mely rögzítette, hogy az egyenlőségnek azonos szabályozási koncepción belül, a tényállás lényeges elemére nézve kell fennállnia.²⁸ A másik szabály egy látszólagos tartalmi alkotmányossági mérce volt: a megkülönböztetés akkor nem alkotmányellenes, ha „kellő súlyú indoka van.”²⁹ A teszt fennmaradó része az lett, hogy a szabályozási koncepció lényeges tényállási elemeit tekintve követelmény az azonos kezelés.

Az Alkotmánybíróság a 61/1992. (XI. 20.) AB határozatban megállapította, hogy az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdésében foglalt tilalom nemcsak emberi, illetve alapvető állampolgári jogokra irányadó, hanem e tilalom – amennyiben a különbségtétel sérti az emberi méltósághoz való jogot – kiterjed az egész jogrendszerre, azaz túlmegegy az alkotmányi szövegben szereplő „emberi és állampolgári jogokon” és a többi jogot is felöleli. A fentiekből kialakult gyakorlatot egy 1994-es AB határozat konszolidálta, mely kifejtette: a nem alapjogokra vonatkozó megkülönböztetés alkotmányellenes, ha nincs ésszerű indoka, vagyis, ha önkényes. Úgy tűnhet, hogy az Alkotmánybíróság más mércét használ az alapjogok és más mércét a nem alapjogok tekintetében. Megállapíthatjuk azonban, hogy az AB gyakorlatát vizsgálva nem mutatkozik lényeges eltérés a mércék szigorúságában alapjogok és nem alapjogok viszonylatában. Az Alkotmánybíróság esetről esetre mérlegeli, hogy a diszkrimináció alkotmányellenes-e. Az eseti mérlegelés nem kifogásolható a diszkriminációtilalom területén abban az esetben, ha végső mércének megtalálható az önkényesség. Az alkotmányos kereteken belül ugyanis a jogalkotó a legkülönbözőbb szempontok szerint különböztethet. A demokratikus törvényhozó feladata a közérdek meghatározása, az Alkotmánybíróság feladata csak a közérdekre hivatkozás indokolt voltára korlátozni az alkotmányossági vizsgálatot, így az Alkotmánybíróság csak akkor állapít meg alkotmányellenességet, ha a megkülönböztetés önkényes.

²⁷ 9/1990. (IV. 25.) AB határozat.

²⁸ Ebből fejlődött ki később a homogén csoport formulája.

²⁹ 21/1990. (X. 4.) AB határozat.

3. Az Alkotmánybíróság diszkriminációs ügyekben megnyilvánuló gyakorlata

Az Alkotmánybíróság ma már több, mint tízéves gyakorlatát áttekintve egyértelműen megállapítható, hogy a testület a legtöbb esetben az Alkotmányban meghatározott absztrakt utólagos normakontroll hatáskörében járt el. E hatáskörben elbírált indítványok többsége a 70/A. §, azaz az úgynevezett diszkriminációtilalom sérelmének megállapítására irányult. Ennek valószínűleg az lehet az egyik oka, hogy a szocializmus egyenlőségideológiája tovább él az emberekben, másrésztől a jogról való laikus közgondolkodás számára nyilvánvalóan az egyenlőség a legkönnyebben felfogható és átélhető alapelv. A valamiben hiányt szenvedő polgárok alkotmányellenesnek tartják azt, hogy léteznek különbségek. Az Alkotmány 70/A. § értelmezésének meghatározó, precedens jellegű határozatai 1990-ben és 1992-ben születtek.

Az Alkotmánybíróság már a kezdetektől differenciáltan kezelte a diszkriminációtilalmat. A megkülönböztetés értékelését átfordította a megkülönböztetés eredményéről annak módszerére: „a megkülönböztetés tilalma arra vonatkozik, hogy a jognak mindenkit egyenlőként (egyenlő méltóságú személyként) kell kezelnie, azaz az emberi méltóság alapjogán nem eshet csorba, azonos tisztelettel és körültekintéssel, az egyéni szempontok azonos mértékű figyelembevételével kell a jogosultságok és kedvezmények elosztásának szempontjait meghatározni”.³⁰

Az Alkotmány 70/A. § által rögzített hátrányos megkülönböztetés tilalma az Alkotmánybíróság gyakorlatában áthatja az egész jogrendszert. Az Alkotmánybíróság ennek az alapelvnek az érvényesülését vizsgálja az alapjogok szintjén – a „szükségesség-arányosság” mércéjét alkalmazva – és meghatározott alkotmányjogi összefüggésében, egyéb alanyi jogi (nem alapjogi) szinten az „ésszerűségi” mércét alkalmazva.³¹ Az Alkotmánybíróság gyakorlata nem kínál sem kimagasló, sem kirívó eseteket. Az alapvetés bizonyos részei megmaradtak sikeres formulaként, s meghatározták az Alkotmánybíróság diszkriminációra vonatkozó ítélkezését, azonban az is megállapítható, hogy az Alkotmánybíróság gyakran minősítette a megkülönböztetést pozitív diszkriminációnak.

Az egyenlő méltóságú személyként való kezelés ismervét bevezető határozatban³² a kérelmező fél magára nézve hátrányos megkülönböztetésnek tartotta a többgyermekesek adókedvezményét. Az AB úgy ítélte meg, hogy a törvény nem tartalmaz olyan rendelkezést,

³⁰ 9/1990. (IV. 25.) AB határozat.

³¹ Az értelmezett alkotmány. Szerk.: Holló András – Balogh Zsolt. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2000. 37. o.

³² 9/1990. (IV. 29.) AB határozat.

amely az alaptörvény 70/A. § (1) bekezdésébe ütköző módon különböztetne az adózó szülők között.

Összegzésként megállapítható, hogy a jogegyenlőségi tétel mércéjétől eltekintve az Alkotmánybíróság nagyon fontos egyenlőségi kérdéseket tisztázott. Olyan fontos alapjogok tekintetében szerzett érvényt az AB a diszkriminációtilalomnak, mint például a vallásszabadság, ahol többek között a történelmi egyházak egyenlőségét biztosította. Az Alkotmánybíróság ítélezése egységbe foglalta és foglalja az általános jogegyenlőségi szabályt azokkal a rendelkezésekkel, melyekben az alaptörvény a hátrányos megkülönböztetés tilalmát külön is megfogalmazza, mint például a férfiak és a nők egyenjogúsága, az egyenlő munkáért egyenlő bér elve valamint a törvény előtti egyenlőség.

IV. A HÁTRÁNYOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉS FŐBB SPECIÁLIS ESETEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NEMEK KÖZÖTTI DISZKRIMINÁCIÓRA

*„Ha az embert olyannak vesszük, mint amilyen,
tulajdonképpen rosszabbá tesszük.
De ha olyannak vesszük, mint amilyennek lennie kellene,
akkor azzá tesszük őt, amivé lehetne.”
/Johann Wolfgang Goethe/*

1. A hátrányos megkülönböztetés főbb speciális eseteinek rövid jellemzése

A következőkben a diszkrimináció legfőbb speciális eseteiről írok, melyeket hely hiányában röviden, a lényeges szempontokra rávilágítva jellemzek néhány gondolatban.

Az egyenjogúság fogalmának részét képező diszkrimináció-tilalomnak két különösen érzékeny területe van: az egyik a nőkkel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetés, a másik a *faji alapú* diszkrimináció, valamint ennek tilalma. Az ENSZ már 1965. december 21-én megalkotta a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló nemzetközi egyezményt. Az egyezmény alap gondolata az, hogy minden olyan felsőbbrendűségi elv, amely a faji megkülönböztetésen alapul, „tudományos szempontból hamis, erkölcsi szempontból elítélendő, társadalmi szempontból igazságtalan és veszélyes”³³, valamint, hogy e típusú diszkriminációnak sehol és semmilyen fajta igazolása nem lehetséges. Az Amszterdami Szerződés által a Római Szerződésbe került 13. cikk felhatalmazása alapján született irányelv³⁴ meghatározza a faji diszkrimináció fogalmát. Az Emberi Jogok Európai Bíróságán a faji diszkriminációt sérelmező ügyek a menedékjogot kérők, valamint a tartózkodási engedélyért folyamodók panaszai képezik, de helyt kapnak a romákat ért bántalmazásról szóló beadványok is, melyek elbírálásánál a bíróság csak abban az esetben állapítja meg a 14. cikk sérelmét, ha „ésszerű kétséget kizáró bizonyíték” igazolja a diszkrimináció megtörténtét. A Magyar Köztársaság Alkotmányának 70/A. § (1) bekezdése tiltja a faj, szín, nemzeti származás alapján történő hátrányos megkülönböztetést, melyek tipikus magyarországi színhelye a magánvállalkozások. A faji megkülönböztetésre jó hazai példa a Góman-ügy vagy a patvarci-ügy is.

³³ Balogh Zsolt: Az Alkotmány magyarázata. KJK-Kerszöv, 2003. 42. o.

³⁴ 2000/43/EK irányelv.

A tipikus diszkriminációs formák közül fontos kiemelni a *vallásgyakorlás* szerinti hátrányos megkülönböztetés tilalmát. Az Alkotmány 60.§ (1) bekezdése szerint a Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára. A (2) bekezdés alapján ez a jog magában foglalja a vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását, és azt a szabadságot, hogy vallását és meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthassa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolhassa vagy taníthassa. Éppen ezért minden olyan cselekmény, mely valamely egyénnek vagy csoportnak a vallásgyakorlását tiltja vagy korlátozza, alkotmányellenes.

Ugyancsak a jelenkor problémája az *életkor* szerinti hátrányos megkülönböztetés, melynek alkotmányos összefüggéseivel az Alkotmánybíróság is már több ízben megállapította, hogy a törvényhozónak jogában áll meghatározott foglalkozások gyakorlását, illetőleg tisztségek, beosztások betöltését életkori feltételekhez kötni, vagyis szükséges alsó- és lehetséges felső életkort előírni. Nem jelentenek diszkriminációt az olyan meghatározott munkakörök, beosztások, funkciók betöltésével kapcsolatos életkori korlátozások, melyek nem önkényesek. Így az Alkotmánybíróság szerint az életkori feltételek, ha azok az adott kategóriába tartozó minden személyre egyformán vonatkoznak és nem önkényesek, nem sértik az Alkotmány 70/A. §-át.³⁵

A nemek közötti hátrányos megkülönböztetés tilalma hagyományosan a nők és férfiak terére szóló különbségtétel megszüntetésének követelményét foglalja magában. Miközben ennek a megközelítésnek a jelentősége nem csökken, egyre inkább utat tör magának a *nemi irányultság* szerinti megkülönböztetés tiltásának érvényre juttatása. Fontos azonban leszögezni, hogy a nemek közötti diszkrimináció nem szinoním fogalom a szexuális irányultság szerinti diszkriminációval, hiszen míg az egyik pusztán biológiai tényezők alapján különbözteti meg valamelyik nemhez tartozó egyént, addig a másik szociális, társadalmi, és genetikai determinánsok következtében egyes emberekben a vele azonos nemhez tartozókhoz való vonzalom kialakulása miatt diszkriminál. Az e téren még bizonytalankodó amerikai Legfelső Bírósággal ellentétben az európai szabályozás sokkal előrehaladottabb. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye bár 14. cikkében példálózó jelleggel felsorolja a diszkriminációs okokat, a panaszosnak meg kell azonban jelölnie valamely rendelkezést (többnyire a magánélet szabadságát biztosító 8. cikk), mellyel kapcsolatban egyezményesértőnek ítéli a vele

³⁵ Ezen az alapon megalapozatlannak ítélte az AB azt az indítványt, mely az alkotmánybírói funkciónak a 70. életév betöltésével való megszűnésében alkotmányellenes rendelkezést látott. (1596/B/1990. AB határozat.)

szemben alkalmazott eljárást. A Magyar Köztársaság Alkotmánya is tiltja a szexuális irányultság szerinti hátrányos megkülönböztetést. Az Alkotmánybíróság a 20/1999. számú határozatában megállapította, hogy a szexuális irányultság alapján történő különbségtétel az alkotmány 70/A. § (1) bekezdése alapján egyéb helyzet szerinti megkülönböztetésnek minősül, így a homoszexuálisok csoportja egy megítélés alá kell, hogy essen a heteroszexuálisok csoportjával. Az első lépést az AB tette meg, amikor a 14/1995. (III. 13.) AB határozatban jogilag védendőnek ismerte el az azonos neműek párkapcsolatát.

Az Alkotmány 9. §-a a tulajdonformák megkülönböztetésének lehetőségét zárja ki. A nemek közötti diszkriminációt is tiltó 70/A. § mellett pedig az Alkotmány 66. §-a is tilalmazza a férfiak és a nők megkülönböztetését, mikor kimondja, hogy a Magyar Köztársaság biztosítja a férfiak és a nők egyenjogúságát minden polgári és politikai, valamint gazdasági, szociális és kulturális jog tekintetében. A 66. § és a 70/A. § egymáshoz való viszonya szubszidiárius. Az alkotmánybírósági határozatokból kitűnik, hogy a gyakorlatban nemek közötti diszkrimináció esetén elegendő a 70/A. § indítványban történő meghivatkozása az eljárás megindításához. A 70/A. § Alkotmánybíróság általi értelmezéséhez segítséget nyújtott a 66. §, mely ezáltal hozzájárult a 70/A. § által megfogalmazott nemek közötti diszkriminációtilalom mai tartalmának kialakulásához.

Megemlítendő még, hogy a 70/A. § (1) bekezdésének 'egyéb helyzet' fordulata nem zárja le a tételesen felsorolt okok sorát, hiszen nyitva hagyja a kaput az Alkotmánybíróságnak a különböző tényezők jövőbeni diszkriminációs okká nyilvánításhoz, s ezáltal biztosítja a jogi védelmet a folytonosan változó világ új kihívásaival szemben.

A főbb megkülönböztetési fajták rövid ismertetése után most rátérek a nemi diszkrimináció vonásainak bemutatására.

2. Diszkrimináció nemek szerint, avagy férfiak előnyben?

*„Ha majd egy ostoba nő is kerülhet olyan jó állásba, mint egy ostoba férfi, akkor beszélhetünk teljes egyenjogúságról.”
/Hildegard Hamm Brücher/*

A nemek közötti megkülönböztetésre szinte minden történelmi korból kaphatunk példát, hiszen jelen volt a görög városállamokban éppúgy, mint az amerikai függetlenségi háború utáni Amerikában vagy éppen a XX. századi Európában. A következőkben a nemi diszkrimináció kérdéskörét bontom ki.

A XX. század egyik legmeghatározóbb eseménye talán az úgynevezett Suffragette³⁶ mozgalom volt, mely Európa első jelentős nőemancipációs törekvéseit testesítette meg. Kiemelendő Emmeline Pankhurst, a nők egyenjogúságáért harcoló mozgalom vezetője, aki 1903-ban a nők választójogáért küzdő egyesület, a "Woman's Social and Political Union" (Nők Politikai és Társadalmi Szövetsége) társalapítója is volt.

A nőmozgalom szervezett harca a férfiak uralta világban a politikai, szociális és kulturális egyenjogúságért 1913-ban érte el csúcspontját Angliában. Az akkori vezetés és politika nem nézte jószemmel a nők által megfogalmazott követeléseket, így a választójog általánosságának elismerésére például Európa nagy részén lényegében csak az első világháború befejezését követően került sor.

Az idő előrehaladtával egyre több írásbeli dokumentum, alkotmány, egyezmény, deklaráció, szerződés keletkezett, melyek a demokratikus alapértékek között említve mind-mind kimondják a nemek közötti egyenlőség fontosságát, s próbálják elősegíteni annak megvalósulását. Ezek közül a jelentősebbeket ismertetem az alábbiakban.

2.1. Az ENSZ egyezményei

Mindkét jelentős, 1966-ban elfogadott ENSZ-egyezmény³⁷ 3. cikke megköveteli a részes államoktól a férfiak és a nők egyenjogúságának a biztosítását.³⁸ Az ENSZ Emberi Jogi Bizottság e szakaszokat értelmezve jár el a hozzá érkező panaszok elbírálása során.

A nemek közötti diszkrimináció területén született legfontosabb speciális nemzetközi dokumentum azonban a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény (a továbbiakban: CEDAW/ Egyezmény), melyet a következőkben ismertetek.

³⁶ Francia-angol eredetű szó, jelentése: politikai egyenjogúságért, elsősorban választójogért harcoló nő (főként Angliában a XIX.-XX. század fordulóján.) Idegen szavak és kifejezések szótára. Szerk.: Bakos Ferenc. Akadémiai Kiadó, 1974. 547. o.

³⁷ Az 1966-ban megszületett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya valamint a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya.

³⁸ „Az egyezségokmányban részes államok kötelezik magukat, hogy az egyezségokmányban meghatározott valamennyi polgári és politikai jog tekintetében biztosítják a férfiak és nők egyenjogúságát.”, valamint „Az egyezségokmányban részes államok kötelezik magukat arra, hogy az egyezségokmányban meghatározott gazdasági, szociális és kulturális jogok gyakorlását a férfiak és a nők számára az egyenjogúság alapján biztosítják.”

2.1.1. A CEDAW³⁹ Egyezmény létrejöttének története és körülményei

Nemzetközi szinten a nők jogaival a XX. század elején kezdtek el foglalkozni, bár az ekkor megszülető dokumentumok⁴⁰ kizárólag a nők védelmére koncentráltak, s nem is próbálták megteremteni a nők esélyegyenlőségének jogi hátterét. A nők és a férfiak egyenjogúságának alapelvét elsőként az ENSZ alapokmánya fogalmazta meg, majd 1946-ban létrejött a Nők Helyzetével Foglalkozó Bizottság, mely 1976-ra egy kötelező érvényű nemzetközi dokumentum tervezetét készítette el. Az ENSZ közgyűlése végül 1979. december 18-án New Yorkban 130 szavazattal, 10 tartózkodás mellett elfogadta az egyezményt. A CEDAW-t a koppenhágai konferencián 1980. július 17-én 64 állam írta alá, de csak kettő ratifikálta.

Az Egyezmény olyan társadalompolitikát ír elő a részes államoknak, amelynek célja a nők elleni előítéletek és viselkedési formák megváltoztatása, ezenkívül a gazdasági, társadalmi és politikai élet minden területén megköveteli az azonos feltételek biztosítását.

A dokumentum 1981. szeptember 3-án lépett hatályba, Magyarország 1980. december 22-én írta alá és az 1982. évi 10. törvényerejű rendelettel hirdette ki, az egyéni panaszos eljárást biztosító kiegészítő jegyzőkönyv pedig az Országgyűlés által megalkotott törvény⁴¹ által 2001-ben vált a jogrendszer részévé.

2.1.2. Az Egyezmény fő rendelkezései

A preambulum utal a nők jogaival kapcsolatban már korábban elfogadott dokumentumokra, valamint jelzi, hogy az egyezmény céljai között szerepel a nők és a férfiak közötti teljes egyenlőség elérése érdekében a nemi szerepek, illetve a szociális és kulturális magatartásformák megváltoztatása. Az 1. cikk megfogalmazza a nőkkel szembeni diszkrimináció fogalmát. Eszerint ilyennek tekinthető a nemi hovatartozás miatti minden olyan megkülönböztetés, kizárás vagy korlátozás, amelynek az a hatása vagy célja, hogy csorbítsa vagy megsemmisítse a politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális, polgári vagy bármely más területen fennálló emberi jogoknak és alapvető szabadságoknak elismerését és megvalósítását a férfiak és a nők közötti egyenlőség alapján, nők által való gyakorlását

³⁹ A nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezmény angol nyelvű, a szavak kezdőbetűiből összetett (mozaikszó) megjelölése.

⁴⁰ Ilyenek volt például az 1902-es Hágai Egyezmények, valamint az 1904-ben és 1910-ben prostitúció elleni harc céljából elfogadott egyezmények.

⁴¹ A nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről szóló, 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kiegészítő jegyzőkönyve kihirdetéséről szóló 2001. évi LX. törvény.

függetlenül családi állapotuktól”. A 2. cikk szerint a részes államok megállapodnak, hogy olyan politikát folytatnak, amely kiküszöböli a nőkkel szembeni megkülönböztetést, majd ezt követően az egyezmény az 5. cikktől egészen a 16. cikkig e köteleességeket részletezi.⁴² Az egyezmény cikkeihez nagyon sok fenntartás is járult a részes államok részéről, ilyen például a 28. cikk 2. pontja vagy a 116. cikk, melyekkel való egyet nem értésük miatt több ország fenntartását fejezte ki.⁴³ Fontos kiemelni, hogy – egyesek szerint az egyezmény innovatív jellege miatt – az USA a mai napig nem csatlakozott az egyezményhez, jóllehet néhányszor nagyon közel volt e döntéshez.⁴⁴

2.1.3. A Nőkkel Szembeni Hátrányos Megkülönböztetés Kiküszöbölésével Foglalkozó Bizottság

Az Egyezmény 17. cikke értelmében az Egyezmény végrehajtásában bekövetkező haladás figyelemmel kísérésének céljából szükséges volt megalakítani a bizottságot, melynek kezdetben csak 18, később 23 tagja volt. Az első ülésre 1982. áprilisában került sor. A kezdetekben hazánkat a Nőkkel Szembeni Hátrányos Megkülönböztetés Kiküszöbölésével Foglalkozó Bizottság (a továbbiakban: Bizottság) munkájában Lamm Vanda képviselte, aki 1982 és 1984 között az első bizottsági tagok között vett részt. Jelenleg Morvai Krisztina tölti be e tisztséget. A testület összetételével kapcsolatban érdekesség, hogy abban csak két férfitagot találunk, ők is a nőpolitika terén hosszú múltra visszatekintő Svédország küldöttei; valamint a tagok között már nem a jogászok dominálnak, a szakmai háttér így rendkívül heterogén.

A 20. cikk értelmében a Bizottság rendes körülmények között évenként ülésezik két hétnél nem hosszabb időtartamra, azonban a Közgyűlés 1996-ban az ülésszakok növeléséről döntött a részes államok ugrásszerű növekedése miatt. A Bizottság legfontosabb feladata a részes államok által benyújtott kormányjelentések megtárgyalása. Az Egyezmény 21. cikke szerint a bizottság a részes államoktól kapott jelentések és információk megvizsgálására alapozott javaslatokat, valamint általános ajánlásokat terjeszthet elő. Az ajánlások kötelező jogi érvénnyel nem rendelkeznek, így a részes államok nem kötelesek azokat figyelembe venni. Az ajánlásokkal a Bizottság egyik deklarált célja az, hogy kiterjesztő módon

⁴² Így például, hogy kötelesek biztosítani a nők részére is a törvény előtti egyenlőséget, az azonos jogképességet, jogot az állampolgárságra vagy az oktatásra. Figyelemre méltó az egyezmény 4. cikke is, mely „a férfiak és nők közötti tényleges egyenlőség elérésének meggyorsítása érdekében hozott átmeneti intézkedéseket” kiveszi a diszkrimináció tilalma alól, vagyis lehetőséget nyújt a pozitív diszkriminációra.

⁴³ A fenntartásokkal kapcsolatban eddig 11 ország részéről több, mint 90 kifogás érkezett.

⁴⁴ 1994-ben például maga az Elnök kérte a Szenátus támogatását.

értelmezze az egyezmény fontos szakaszait, és ezáltal befolyásolja a kormányok politikáját. Az egyezményhez fűzött kiegészítő jegyzőkönyv alapján, a hazai jogorvoslati lehetőségek kimerítését követően egyéni vagy csoportos panasszal („közléssel”) lehetséges még a bizottsághoz fordulás.⁴⁵

A Bizottságnak nincs túl szoros kapcsolata a többi emberi jogi szakértői testülettel, nem alakított ki intézményesített kapcsolatot az Emberi Jogok Bizottságával sem, ez részben a CEDAW székhelyével magyarázható; azonban az utóbbi években egyre szorosabb a kapcsolata a civil társadalommal, a nem kormányzati szervezetekkel.

2.1.4. A CEDAW Egyezmény Kiegészítő Jegyzőkönyve

Az egyezményhez kapcsolódó panaszmechanizmus létrehozásának gondolata először az 1990-es évek elején merült fel. Egy fakultatív jegyzőkönyv kidolgozása jöllehet már 1993-ban is napirenden volt, a CEDAW-bizottság csak 1999. március 12-én fogadta el az akkor már kész tervezetet, melyet az ENSZ Közgyűlés 1999. október 6-án hagyott jóvá, így a jegyzőkönyv 2000. december 22-én lépett hatályba.⁴⁶ A Magyar Országgyűlés a 77/2000. (IX. 29.) OGY határozatával csatlakozott a Kiegészítő Jegyzőkönyvhöz, melynek rendelkezései 2001. március 22-től érvényesek Magyarországon is. Hazánkban a jegyzőkönyvet a 2001. évi LX. törvénnyel hirdették ki.

A jegyzőkönyv elfogadását megelőzően a részes államok kormányjelentései jelentették az egyezmény végrehajtásának egyetlen módját, ettől kezdve azonban megnyílt az egyéni panaszmechanizmus igénybevételének lehetősége is. A Kiegészítő Jegyzőkönyv hozzájárul az egyezmény jobb végrehajtásához, előmozdítja a hatékony nemzeti és helyi jogorvoslati mechanizmusok kialakulását, ugyanakkor jelzi, hogy a nemi alapon történő diszkriminációt a faji alapon történő diszkriminációhoz hasonlóan kell megítélni. A 2. cikk alapján beadvánnyal fordulhatnak a bizottsághoz a részes államok valamelyikének joghatósága alá tartozó egyének, azok csoportjai valamint a nevükben eljáró más személyek írásban abban az esetben, ha valamennyi hazai jogorvoslati lehetőséget kimerítették. A bizottság zárt ülésen határoz, véleményét megküldi a feleknek, erre a részes államnak a bizottságot minden ezzel kapcsolatos intézkedéséről tájékoztatva kell válaszolnia. A jegyzőkönyvet az ENSZ Főtitkárához intézett írásbeli közléssel lehet felmondani.

⁴⁵ Az ezzel kapcsolatos gyakorlat jelenleg van kialakulóban.

⁴⁶ A jegyzőkönyvet 2001. szeptemberéig 68 ország írta alá és 23 ratifikálta.

2.1.5. A CEDAW az Európai Unió emberi jogi politikájában

Az Európai Unió szerepe a világszervezet tevékenységében folyamatosan növekszik, jelenleg az egyik legnagyobb pénzügyi donor. Felszólalásaival egyre több ország ért egyet, így véleménye meghatározó jelentőségűvé vált a szervezet tevékenységében. Az Unió minden évben kifejti a nők emberi jogi helyzetével kapcsolatos álláspontját. A brit elnökség 1998-ban javasolta, hogy az ENSZ megfelelő pénzügyi forrást bocsásson a bizottság rendelkezésére. 1999-ben a német elnökség támogatásáról biztosította az egyezmény 20. cikkének módosítását, amely megteremtené a jogi alapját a CEDAW évi két ülésének. A 2000-es portugál elnökség örömmel jelentette be, hogy a jegyzőkönyvnek szinte valamennyi EU-tagállam már aláírója és a közeljövőben jórésztük ratifikálni is fogja azt, melyre a svéd elnökség is utalásokat tett 2001-ben.

Végezetül megállapítható, hogy a CEDAW-nak elvülhetetlen érdemei vannak abban, hogy számos ország közvéleménye szembesült a nők meglévő emberi jogi problémáival, valamint abban, hogy a nemzetközi szervezetek napirendjén megjelent a nőkkel szembeni diszkrimináció kérdése. Megemlítené, hogy a CEDAW legfrissebb jelentésében (2006) számos területen elmarasztalta hazánkat a nemek közötti esélyegyenlőség érvényesítése terén.

Hasonlóan a CEDAW-hoz, az Emberi Jogok Európai Egyezménye is rendelkezik a nemek közötti diszkrimináció tilalmáról a 14. cikkében. A következőkben az ebben foglaltakat vizsgálom meg.

2.2. A nők és férfiak közötti diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Egyezményének alapján

Az 1950. november 4-én elfogadott, Római Szerződésként is emlegetett egyezmény igen hatékony nemzetközi emberi jogi védelmet biztosít, a diszkriminációmentesség terén azonban számos hiányosság volt található a rendszerben⁴⁷, azonban a 12. kiegészítő jegyzőkönyv becsatolásával ezt a hibát próbálták orvosolni. Az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: Bíróság) élő jogként tekint az egyezmény rendelkezéseire, amelyeket a társadalmi fejlődés fényében kell értelmezni. A diszkrimináció vizsgálatakor a Bíróság az összehasonlító tesztet alkalmazva először azt nézi, volt-e eltérő bánásmód egy

⁴⁷ Pl. ilyen, hogy a diszkriminációtól való mentesség nem önálló jog az Európai Egyezményben. (Ha egy probléma nem hozható valamilyen módon összefüggésbe az Egyezményben biztosított valamely önálló joggal, akkor a 14. cikk alapján a diszkrimináció vizsgálatának nincs helye.)

másik, hasonló helyzetben lévő személyhez, csoporthoz képest. Amennyiben megállapítja az eltérő bánásmód létezését, megvizsgálja annak indokolhatóságát: jogszerű célt szolgál-e, s teljesül-e az arányosság követelménye. Az olyan különbségtétel igazolásához, amely ellentétes valamely európai célkitűzéssel, nagyon súlyos indokok szükségesek. A Bíróság gyakorlatában az eltérő bánásmód tehát akkor diszkriminatív, ha tárgyilagosan és ésszerűen nem indokolható különbségtételen alapul. Az indokolhatóságnak az arányosság is feltétele, melynek vizsgálata során figyelembe kell venni, hogy az elérni kívánt legitim cél megvalósítható lenne-e más módon. A bíróság gyakorlatából az is kitűnik, hogy diszkriminációnak minősülhet az is, ha az állam ésszerű és objektív indok nélkül elmulaszt különbséget tenni olyan személyek kezelésében, akiknek a helyzete lényegesen különbözik.⁴⁸ Ebből megállapítható, hogy a Bíróság a közvetett diszkriminációval szemben is hajlandó fellépni. Az egyezmény pedig nem hogy nem zárja ki a pozitív diszkriminációt, hanem adott esetben meg is követeli annak alkalmazását.

A Bíróságának a diszkrimináció megállapításakor használt tesztje lényegesen különbözik az Európai Unió Bírósága által alkalmazott tesztől, mivel nem tesz különbséget a közvetlen és a közvetett diszkrimináció között az indokolhatóság vizsgálata tekintetében.⁴⁹

A Bíróság diszkriminációval kapcsolatos esetjoga nem túl gazdag éppen a 14. cikk járulékos jellege miatt, gyakorlata így is meghatározó jelentőségű. Az *Abdulaziz, Cabales és Balkandali kontra Egyesült Királyság ügyében* például a kérelmezők az Egyesült Királyság területén tartózkodó nők voltak, akiknek férjét a brit bevándorlási szabályok alapján nem engedték az országban letelepedni. Korlátozták a tartózkodási engedéllyel rendelkező nők férjének bevándorlását, ezért a kérelmezők férjének tartózkodási engedélyét nem hosszabbították meg. Az Európai Bíróság nyilvánvalóvá tette, hogy „a nemek egyenjogúságának elérése az Európa Tanács tagállamainak elsődleges fontosságú célja, ami azt jelenti, hogy a férfiakat és nőket érintő eltérő bánásmódot alkalmazó állami szabályok csupán abban az esetben egyeztethetőek össze az egyezményben foglalt diszkriminációtilalommal, ha az eltérő bánásmód oka valamely kivételesen fontos érdek”.⁵⁰ A *Karlheinz Schmidt kontra Németország ügy* kapcsán a kérelmező azt sérelmezte, hogy olyan adó megfizetésére kötelezték a helyi tűzoltóságban teljesítendő szolgálat megváltásaként, amelyet Baden-Württemberg tartományban kizárólag férfiakra róttak ki. A bíróság

⁴⁸ Thlimmenos kontra Görögország, 2000. április 6-án kelt ítélet, 44. bekezdés

⁴⁹ Míg az Európai Unió Bírósága a közvetlen diszkrimináció tekintetében (pl. a nemek közötti diszkrimináció) nem ismer mentséget, addig az Emberi Jogok Európai Bírósága a diszkrimináció egységes fogalmát használja, így mind a közvetlen, mind a közvetett diszkrimináció igazolható objektív és ésszerű indokokkal.

⁵⁰ Kovács Krisztina: A nemek közötti megkülönböztetés tilalma. In: Emberi jogok. Szerk.: Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. 368-374. o.

megállapította, hogy a tűzoltószolgálat a 4. cikk hatálya alá esik, és a 14. cikk alkalmazható. A kérelmező érvei szerint a férfiak és a nők közötti különbségtétel a nők védelmével nem indokolható, mert a nemek közötti biológiai különbségek figyelembe vétele a szolgálathoz kapcsolódó feladatok ésszerű megosztásával is biztosítható. A bíróság elfogadta a kérelmező érveit, s ennek eredményeképpen az egyezmény 14. cikkét sértőnek találta azt a szabályt, amely a helyi lakosok közül kizárólag a férfiakat kötelezte a tűzoltási feladatokban való részvétel pénzbeli megváltására.

Szintén az Európa Tanács keretében jött létre az Európai Szociális Karta is, melynek a nemek közti esélyegyenlőségre vonatkozó szakaszait a továbbiakban ismertetem.

2.3. A nők és férfiak esélyegyenlősége az Európai Szociális Kartában⁵¹

Az 1961-ben, Torinóban aláírt Európai Szociális Karta sajátossága a többi diszkrimináció tilalmával foglalkozó nemzetközi dokumentumtól eltérően, hogy nem tesz különbséget élesen az ún. politikai és szociális alapjogok között. A szociális biztonság két fő pilléréen (munka és család) igyekszik előmozdítani az emberi jogok érvényesülését, köztük a diszkriminációtól mentes és egyenlő esélyeket biztosító emberi életet.

2.3.1. A munka szabad megválasztása és a nők munkafeltételei

A Karta *személyi hatálya* tekintetében meghatározza a dolgozó fogalmát, majd a preambulum garantálja, hogy rendelkezései nemre való megkülönböztetés nélkül biztosítják a bennük foglalt védelmet. A nők munkahelyi, munkaerő-piaci egyenlőségével foglalkozó rendelkezések célja, hogy előmozdítsa mindkét nemhez tartozó dolgozók egyenlő jogait és egyenlő esélyeit az életnek ezen a lényeges, szociális szempontból döntő jelentőségű színterén.⁵² Az 1. cikk 2. bekezdése értelmében a Szerződő Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy hatékonyan védik a dolgozók azon jogát, hogy szabadon választott foglalkozás alapján biztosíthassa megélhetését.

⁵¹ Továbbiakban: ESZK vagy Karta.

⁵² Így például az 1. cikk 2. bekezdése a munkavállalás szabadságát követeli meg, beleértve a diszkrimináció és a kényszermunka tilalmát. (Magyarország vállalásai közé csak ez került be.) Fontos még a 4. cikk is, mely a férfiak és a nők egyenlő díjazáshoz való jogát garantálja.

2.3.2. *Diszkrimináció az állások betöltésénél*

Az állások betöltésével kapcsolatos diszkriminációt hazánkhoz hasonlóan a legtöbb Karta-tagállam is tiltja. Ez alapján a munkáltató jogosan ragaszkodhat az általa megállapított szakmai előfeltételek meglétéhez egészen addig, amíg azok akár direkt, akár indirekt módon a nemek közti megkülönböztetést jelentik. Ez alól kivételt jelentenek természetüknél fogva egyes szakmák, melyeket kizárólag valamely nemhez tartozók láthatnak el, ennek értelmezése azonban meglehetősen szigorú. Állások betöltésénél előfordul, hogy a hirdetés nem direkt, hanem indirekt módon diszkriminál, azaz például nyelvezetével zárja ki valamely nemhez tartozókat a jelentkezésből. Ugyancsak alkalmasak a diszkriminációra az állások betöltésénél követett kiválasztási eljárások.

Magyarországon az elmúlt évtizedekben igen magas női gazdasági aktivitás alakult ki. A rendszerváltozás lehetővé tette, hogy a nagy társadalmi-gazdasági mozgásokba a nők is bekapcsolódjanak. A közelmúltban megtört és ellentmondásossá vált ez a trend. Ugyanakkor változatlanul fennáll a nők alulreprezentált jelenléte a munkanélküliek között, ami azóta jellemzi a munkaerőpiacot, amióta Magyarországon méri a munkanélküliséget. A fordulat jelei azonban itt is érzékelhetők: újabban a munkanélküli férfiak száma csökken, miközben a nőké emelkedik, vagy legalább is stagnál. Több empirikus kutatás bebizonyította, hogy a munkanélkülivé vált nők a férfiaknál kisebb eséllyel jutnak vissza a munkaerőpiacra, következésképpen az átlagosnál hosszabb időt töltenek munka nélkül, mint a férfiak.

2.4. **Az Európai Unió joggyakorlata, szabályozása**

*„nincs veszélyesebb az emberre nézve,
mint a gondolat, hogy sajnálatos helyzetük
oka nem ők maguk, hanem külső körülmények.”
/Tolsztoj/*

Az Európai Unió a nemek közötti diszkriminációt szociális kérdésként kezeli, mely területen az egyik legnagyobb problémakört a férfiak és a nők egyenlő foglalkoztatási esélyeinek és az egyenlő bérezés érvényre juttatása jelenti.

A Római Egyezmény 119. cikke deklarálja az egyenlő munkáért egyenlő bér elvét, mely elvet kiegészíti az 1975-ben elfogadott irányelv⁵³ azzal, hogy az egyenlő értékű

⁵³ 75/117/EGK irányelv.

munkáért egyenlő bér jár. Nem sokkal ezután az Európai Tanács újabb irányelvet⁵⁴ fogadott el, mely biztosította az egyenlő bánásmódot a foglalkoztatás más területein: a munkához jutás, az előléptetés, a szakképzés és a munkafeltételek során. A kilencvenes években ismét újabb irányelvek születtek, ezúttal a terhes anyák és a szoptatódajkák munkavédelméről, illetve a családi élet és munka összeegyeztethetőségéről. Ugyancsak irányelvben fogalmazták meg, hogy a nemek közötti diszkriminációt sérelmező ügyekben a bizonyítási teher megfordul, vagyis nem a munkavállalónak, hanem a munkáltatónak kell bizonyítania, hogy az uniós szabályokkal összhangban járt el.

Az Európai Bíróság a férfiak és a nők közötti egyenlőséget célzó jogforrások értelmezésével különösen nagy hatást gyakorol az unió egyenlőségfogalmának alakulására. A bíróság szerint nem kétséges, hogy a nemek közötti diszkrimináció megszüntetése az alapvető jogok részét képezi, s az Európai Unió Alapvető jogok karterájának 23. cikke is az élet minden területén érvényesülendő célnak tekinti a férfiak és a nők egyenlőségének megvalósulását.

Az egyenjogúsági politika érvényesítése 1995 óta képezi az EU irányelvek részét, melyet az Amszterdami Szerződés 2.⁵⁵ és 3.⁵⁶ cikke rögzít. A nemek egyenlőségének érvényesítését szolgáló politikai irányelvek melletti elkötelezettség ellenére azonban nem jelöltek ki konkrét irányokat, és megvalósítási módszerei is még csak most alakulnak.

2.4.1. Az egyenlőség érvényesítése, az úgynevezett „mainstreaming”⁵⁷ projekt”

A nemek egyenlőségének érvényesítésére irányuló stratégia mögött az Európai Unió azon elképzelése húzódik meg, hogy a nemekkel kapcsolatos kérdéseket és az egyenlőséget beépítsük a társadalom uralkodó áramlatába, és ezáltal a nemek egyenlőségének szempontjai⁵⁸ minden döntésünk szerves részét képezzék. Ugyanakkor figyelembe kell venni a nemek egyenlőségi szempontjainak érvényesítése során a nők és a férfiak különböző igényeit és

⁵⁴ 76/207/EGK irányelv.

⁵⁵ 2. cikkely: „A Közösség feladatául közös piac, valamint egy gazdasági és pénzügyi unió létrehozásával, illetve közös irányelvek és tevékenységek végrehajtásával az egész Közösségben kell, hogy elősegítsék a gazdasági tevékenységek harmonikus, kiegyensúlyozott és harmonikus fejlődését a foglalkoztatás és a szociális védelem magas szintjét, a férfiak és nők közötti egyenjogúságot...”

⁵⁶ 3. cikkely: „Az ebben a cikkelyben hivatkozott összes tevékenységben (valójában minden szabályozási területen) a Közösség célja, hogy megszüntesse az egyenlőtlenségeket és előmozdítsa az egyenlőséget férfiak és nők között.”

⁵⁷ Angol szó, hiteles lefordítása nehéz, de jelentése leginkább főáramlás, az ár(amlat) közepe, érvényesítés, a politika fő áramvonal.

⁵⁸ A nemek egyenlősége szempontjainak érvényesítését, mint fogalmat többféleképpen definiálják. Az Európai Tanács szerint pl.: „A nemek egyenlősége szempontjainak érvényesítése a politikai folyamatok olyan átszervezését, javítását, fejlesztését és értékelését jelenti, ami lehetővé teszi, hogy a döntéshozatalban általában érintett szereplők beépíthessék a nemek egyenlőségének perspektíváját minden politikába, minden szinten.”

érdekeit. Teret kell adni számukra, hogy egyenlők, ugyanakkor különbözőek is lehessenek, s fontos, hogy az erőforrások felosztásában tényleges egyenlőség valósuljon meg a nemek között.

Az egyenlőség érvényesítése az egyik olyan stratégia, mellyel a nemek társadalmi egyenlősége megközelíthető. A mainstreaming célja, hogy tartós változást érjen el azáltal, hogy megkérdőjelezi a napi gyakorlatokat a nemek társadalmi megközelítése szempontjából. A mainstreaming a társadalomnak azzal a struktúráival foglalkozik, amelyek hozzájárulnak a hátrányos megkülönböztetéshez és fenntartják azt. A folyamat a nemek társadalmi egyenlőségének kérdéseit nem elszigetelten kezeli, másrészt biztosítja, hogy az egyenlőség szempontjaival minden területen foglalkozzanak. Az egyenlőség érvényesítésének rendszere a nők és a férfiak közötti kapcsolatokra koncentrál, és arra törekszik, hogy mindkét nem eltérő igényeit és érdekeit figyelembe vegye, ily módon elismeri, hogy a nemek társadalmi egyenlőségéért tett erőfeszítések a nők és a férfiak közös feladata. Végül a mainstreaming hatékony tervezési eszköz, amelyhez minden eljárással kapcsolatban, a nemek egyenlőségére vonatkozó, konkrét részletes információkra van szükség, és amely gyakran az eljárások felülvizsgálatához vezet, hogy a női és férfi erőforrásokat jobban ki lehessen használni.

A felelősséget az adott szakterületen dolgozó szakértők vagy a nemek egyenlőségével foglalkozó szakértők viselik. Az Európai Unió e témakörrel is foglalkozó fontos szervezetei közé tartozik az Állandó Képviselő, a Tanács Titkársága, a Bizottság, a Tanácsadó Bizottság és a Legfelső Szintű Csoport (High Level Group). Az állandó Képviselő koordinálja az elnökség azon tevékenységét, mely az egyenjogúsítási politika érvényesítésére irányul, és az hozza nyilvánosságra a mainstreaming politika eredményét. A Tanács Titkársága koordinálja és szervezi a Tanács üléseit. Továbbá a Titkárság gyűjti össze a dokumentumokat, és állítja össze az ülések napirendi pontjait. A Bizottságnak van egy külön egysége: a Nemek Társadalmi Egyenlőségéért Felelős Társadalmi Egység, amely a nemek egyenlőségének témakörében korábban szerzett tapasztalatokra építi munkáját. Az Egység iránymutatást és tanácsot tud adni arról, hogyan járjanak el és teremtsenek kapcsolatot az EU egyenlőségért felelős szakértői csoportjaival. Az Egység figyelemmel kíséri az EU mainstreaming projektjeit is. A Tanácsadó Bizottság és a Legfelső Szintű Csoport konzultatív státusszal rendelkezik, szakmai inputot ad és tanáccsal szolgál a többi tagországban szerzett tapasztalatokról. Fontos, hogy tájékoztassák és bevonják a különböző szervezeteket az egyenjogúsági politika érvényesítésére irányuló projektbe, és hogy figyelembe vegyék az általuk vállalt különböző szerepeket és felelősséget.

A mainstreaming folyamatának megvalósítása a nemek egyenlőségével foglalkozó munkát 'professzionálisabbá' teszi, amely egészében nézve olyan stratégiát eredményezhet, amely kevésbé politikai irányultságú. Ez egy kétágú stratégia, mely összevegyíthető az egyenlőséggel foglalkozó munka hagyományos formáival, ugyanakkor ha nem kerül alkalmazásra, akkor a nemek társadalmi egyenlőségével kapcsolatos munka elszigeteltsége valószínűleg soha nem szűnik meg és soha nem kerül be a politika fő áramába.

2.5. A magyarországi szabályozás és joggyakorlat

2.5.1. Bírósági és alkotmánybírósági határozatok a diszkrimináció ellen

Magyarországon 1945-ben vette kezdetét az a folyamat, amelynek során a nők egyenjogúsága fokozatosan megvalósult a polgári jog, a családi jog és a munkajog területén.⁵⁹ A szocializmus időszakában a nők egyenjogúságára vonatkozó követelményeket eléggé mechanikusan alkalmazták, így a sérelmes különbségek inkább konzerválódtak.

A mai Alkotmány a 66. § (1) bekezdésében biztosítja a férfiak és a nők egyenjogúságát minden polgári, politikai, valamint gazdasági, szociális és kulturális jog tekintetében. Az Alkotmánybíróság bár több döntésében hivatkozott a fenti Alkotmányszakaszra, az AB-hoz érkező indítványok többsége mégis a társadalombiztosítás és a munka világát érintik. Az Alkotmánybíróság e problémakört érintő első döntésében az özvegyi nyugdíjjogosultság rendszerét vizsgálta.⁶⁰ Az akkor rendelkezésben lévő szabályok más feltételekkel tették lehetővé a nők és más feltételekkel a férfiak részére az özvegyi nyugdíj megállapítását. Az Alkotmánybíróság ezeket a rendelkezéseket az Alkotmány 66. § (1) bekezdésébe ütközőnek minősítette, ezért megsemmisítette azokat.

A következő nagyobb jelentőséget nyert ügy a hadkötelezettséggel kapcsolatban került terítékre, melyben az Alkotmánybíróság azt vizsgálta, hogy sérti-e a diszkrimináció tilalmát a hadkötelezettségnek a férfiakra történő korlátozása. A testület elutasította a kérelmet a következő indokolással: „A nők hadkötelezettségének megszüntetése önmagában nem jelenti azt, hogy egy Alkotmányban foglalt állampolgári kötelezettség tekintetében tartalmazna alkotmányellenes hátrányos megkülönböztetést a törvény. Az Alkotmány 70/H. §-a ugyanis az állampolgárok honvédelmi kötelezettségét írja elő. Nem sérti azonban az Alkotmány

⁵⁹ Az 1945. évi VIII. törvény megszüntette a nők és a férfiak közötti különbségtételt a választójog gyakorlásában. Az 1957. évi V. törvény megszüntette azt a különbséget, ami az állampolgárság megszerzése szempontjából férfi és nő között volt: azóta a gyermek az anyja után is szerezhethet állampolgárságot.

⁶⁰ 10/1990. (IV. 27.) AB határozat.

70/A. § (1) bekezdésében foglalt hátrányos megkülönböztetés tilalmát, hogy a törvényhozó a honvédelmi kötelezettség körébe tartozó részletkötelezettségek meghatározásokat tekintetbe veszi a női nem sajátosságait, valamint azt a történelmileg kialakult hagyományt, amely szerint a hadviselés a férfi nem képviselőinek feladata. Lényegében ezt tette a honvédelmi törvény is, hiszen miközben a hadkötelezettséget a férfiakra korlátozta, nem mentesítette a női nem képviselőit a honvédelmi kötelezettség egyéb elemeinek teljesítése alól”.⁶¹ A nők ilyen jellegű pozitív diszkriminációja pedig teljes összhangban van az alkotmány 66. § (3) bekezdésével és 70/A. § (3) bekezdésével.

Fontos megemlíteni, hogy – bár a köztudatban és a gyakorlatban is nagyobb számmal a nőket ért hátrányos megkülönböztetésre találunk példát – a *férfiak védelmében* is van helye a nemek közötti diszkriminációt tiltó szabályok alkalmazásának. Az Alkotmánybíróság eddig két ilyen esetben járt el. A 7/1998. (III. 18.) AB határozatban az Alkotmánybíróság a 66. § (1) bekezdésének sérelmét állapította meg a „szövő férfiak” tekintetében. Jelen esetben az adott munkakörökben mindkét nem azonos munkaköri ártalmaknak volt kitéve. A férfiak hátrányos megkülönböztetésének ebben az összefüggésben már nem lehet alkotmányos indoka a férfiakra általában jellemző nagyobb fizikai teherbírás, a nőktől eltérő más biológiai és fizikai szerep, mert az adott munkakörökkel együtt járó különös egészségi ártalom a férfiakat ugyanúgy éri, mint a nőket. Ezzel szemben a melléklet munkaköri felsorolása kizárta a férfiakat a karkedvezményből. Ez a kizárás megengedhetetlen diszkriminációnak minősül⁶², ezért alkotmányellenes. Egy 1997-es határozatában pedig diszkriminatívnak tartotta az Alkotmánybíróság, hogy a nyugdíjjogosultság szempontjából figyelembe vehető, a felnevelt gyermekek számától függő kedvezményes szolgálati időre a férfiak a támadott törvény szerint csak akkor voltak jogosultak, ha a gyermeket a férfi egyedül nevelte fel. A 28/2000. (IX. 8.) AB határozatban az Alkotmánybíróság a honvédelmi kötelezettség, a társadalombiztosítási nyugellátás, a kárpótlási jegyek életjáradéka, valamint a lakbérhozzájárulás nemek szerinti eltérő kezelésével kapcsolatban foglalt állást.⁶³

A nemi alapú hátrányos megkülönböztetés elleni harc egyik fontos magyar állomása az 1998-as *Monori-ügy* volt. A felperes egy üzletlánc ellen indított pert, mert kifogásolta, hogy az egy napilapban közzétett hirdetésével megsértette a felperes hátrányos megkülönböztetés tilalmára vonatkozó alkotmányos és polgári jogait. A szóban forgó hirdetés asszisztensi munkakör betöltésére keresett kizárólag huszonöt és harmincöt év közötti férfit.

⁶¹ 46/1994. (X. 21.) AB határozat.

⁶² Sérti az Alkotmány 66. §-ának (1) bekezdését és a 70/A. § (1) bekezdését.

⁶³ Megállapította, hogy a támadott rendelkezések nem sértik az Alkotmány diszkrimináció-tilalmát kimondó rendelkezéseit, így az indítványokat vissza- és elutasította.

A felperes ezzel szemben ötvenegy éves nő volt, aki e két szemponton kívül minden kritériumnak megfelelt a munkakör betöltésével kapcsolatban. Érdeklődésére a vállalat közölte vele, hogy a feltéteknek nem felel meg, ezért a felperes kérte a monori bíróságtól, hogy állapítsa meg az alperes jogsértését az alkotmány 70/A. § és a 66. § (1) bekezdése, továbbá a Ptk.⁶⁴ 76. § és az Mt.⁶⁵ 5. §-a alapján. A bíróság megállapította, hogy az említett hirdetés a nem és életkor vonatkozásában olyan indokolatlan és önkényes hátrányos megkülönböztetést alkalmazott, amely sértette a felperes hátrányos megkülönböztetés tilalmára vonatkozó jogait. Az alperesnek kellett volna bizonyítania, hogy a megkülönböztetés indokolt volt, ennek hiányában azonban a hirdetés jogsértőnek bizonyult.

2.5.2. Az országgyűlési biztosok szerepe és gyakorlata

Az országgyűlési biztosok gyakorlatában a diszkrimináció tilalma, mint alkotmányos alapjog a jogbiztonság elvéhez hasonló megítélést kapott. Az Alkotmány 70/A. §-át nem tekintik önálló alapjognak, hanem olyan elvnek, amely valamennyi alapjog vonatkozásában merülhet fel. Ennek megfelelően diszkrimináció tilalma csak másik alapjog, illetve jogos érdek viszonylatában képezheti alkotmányos visszásság alapját. Az Alkotmány 32/B. § (1) bekezdés szerint az országgyűlési biztos feladata, hogy az alkotmányos jogokkal kapcsolatos tudomására jutott visszásságokat kivizsgálja vagy kivizsgáltassa és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedéseket kezdeményezzen. Az Obtv. hatáskört megállapító 16. §-a azonban csak akkor teszi lehetővé az országgyűlési biztoshoz fordulást, ha az alkotmányos jogok sérelme vagy veszélyeztetése valamely hatóság vagy közszolgáltató döntése, eljárása vagy mulasztása következtében keletkezett. A biztosok eddigi fennállásuk során többnyire a munkához való joggal, a szabadidőhöz és legmagasabb szintű testi, lelki egészséghez való alkotmányos joggal, vagyoni jogokkal, a magyar állampolgárság megszerzésével kapcsolatos beadványokat kaptak.

Egy nemi megkülönböztetéssel kapcsolatos ügyben⁶⁶ a panaszos azért fordult az országgyűlési biztoshoz, mert korára tekintettel nyugdíjazták, azonban több férfikolléga a nyugdíjkorhatáron túl is maradt azonos beosztásban a munkahelyén. A vizsgálat megállapította, hogy a társadalombiztosítási jogszabályok által a nők számára meghatározott alacsonyabb nyugdíjkorhatár kedvezmény, amely a nagyobb társadalmi igazságosság

⁶⁴ A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény.

⁶⁵ A Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény

⁶⁶ OBH 8068/1996. sz. ügy

megvalósítását célozza, s e célra tekintettel nem sérti az Alkotmányban kimondott diszkriminációs tilalmat. Alkotmányos visszaállítást csak akkor lehet megállapítani a hátrányos megkülönböztetésre tekintettel, ha az említett alkotmányos cél, tehát a nagyobb társadalmi igazságosság nem szolgálja az adott intézkedést.

A következő pontban egy olyan felmérés eredményét ismertetem, amelyet 2000. tavaszán 2113 nő és férfi megkérdezésével nyert a német illetőségű Institut für Demoskopie, majd röviden írok az általam készített kisebb felmérés eredményéről is.

2.6. A diszkrimináltak helyzete saját megítélésük szerint

A statisztika számai azt mutatják, hogy a férfiak keresete 33 százalékkal magasabb, mint a nőké, s számos nagyvállalat vezetésében legfeljebb egy hölgy található a sok férfi között. Mindezzel együtt a nők 22 százaléka meg van győződve arról, hogy a nők és férfiak egyenjogúsága már messzemenően megvalósult. A hölgyek 30 százaléka úgy látja, hogy a nők ugyanolyan előmeneteli lehetőségekkel rendelkeznek, mint a férfiak. 14 százalék nyilatkozott úgy, hogy a bérek és jövedelmek tekintetében már nincs különbség a nők és férfiak helyzete között. Nem kell matematikusnak lennünk, hogy felfedezhessük az ellenpontot is: a megkérdezettek 70, illetve 86 százaléka szerint még nagyon sok tennivaló van e téren.

A vizsgálat arra a kérdésre is választ kívánt adni, hogy a nők mennyire tartják alapvetően fontosnak az egyenjogúságot az élet különböző területein. Az adatok szerint a hölgyek 21 százaléka számára nem fontos az egyenlőség a bérek és jövedelmek tekintetében, 29 százalékuk nem tartja különösebben fontosnak az esélyegyenlőséget a tanulás és képzés területén. 36 százalék számára nem lényeges az előmeneteli, 33 százalék számára pedig a pályaválasztási esélyek egyenlősége. A nők 25 százaléka kielégítőnek tartja az egyenjogúság jelenlegi helyzetét, vagy egyszerűen elfogadja a számára pillanatnyilag adott viszonyokat. 36 százalékuk nem tekinti fontosnak a háztartási munkák megosztását az együtt élő partnerek között, bár a harmincévesnél fiatalabbak között e csoport aránya csak 24 százalék.

A férfiak az egyenjogúság állapotát kevesebb kritikával illetik, mint a hölgyek: a nők 78 százaléka, a férfiaknak pedig csak 44 százaléka ítéli úgy, hogy ebben a témában még komoly feladatok várnak ránk.⁶⁷

⁶⁷ Karin Hertzler – Christine Wolfrum: Tévedni nembeli dolog (?) Magyar Könyvklub. Budapest, 2003. 42-59. o.

Egy kisebb közvélemény-kutatást magam is végeztem a Széchenyi István Egyetem Jog- és Gazdaságtudományi Karának jogász szakos hallgatóinak körében, ezen belül is az elsőéves és ötödéves hallgatókat kérdeztem meg a velük vagy családtagjaikkal, rokonaikkal kapcsolatban esetlegesen felmerülő diszkriminatív jellegű tapasztalatokról. Az évfolyamok közötti két szélsőértéket azért választottam, hogy még szemléletesebb legyen a kirajzolódó kép. A kérdésekre nem volt kötelező válaszolni, az eredmények természetesen nem reprezentatívak, viszont annál érdekesebbek.

Már a megkérdezés során a végzősök részéről tapasztalható ellenállás, közöny is figyelemre méltó volt. Az elsőévesek segítőkészebben, aktívabban vettek részt a felmérésben. Ami a felmérés érdemi részét illeti: az első évfolyamosok döntő többsége arra a kérdésre, hogy érte-e már élete során valamilyen formában nemi alapú diszkrimináció, úgy nyilatkozott, hogy őt még soha nem érte ilyen, s családjuk körében is csak elhanyagolható volt ezeknek a jelenségeknek a száma. Az ötödéves, végzős joghallgatók körében jóval differenciáltabb képet kapunk: a megkérdezettek közel negyede (többségében lányok, de sok fiú is) érezték úgy, hogy őket már életük során korlátozták jogaikban nemük miatt. Több mint a válaszadók felének pedig a családjában történt hasonló jellegű megkülönböztetés (főleg a foglalkoztatás terén), míg a hallgatók nagyobbik hányada válaszolta a kérdésre, hogy őt még soha semmilyen nemi jellegű diszkrimináció nem érte. Arra a kérdésre, hogy e megkülönböztetések után folyamodtak-e jogi eszközökhöz, a diszkrimináltak száz százaléka nemleges választ adott. A megkérdezettek körében 1-től 10-ig terjedő skálán⁶⁸ átlagban ötös volt a válasz arra a kérdésre, hogy mennyire van tisztában a Magyarországon jelenleg hatályos antidiszkriminációs joganyaggal, illetve a társadalmi és civil szervezetek nyújtotta lehetőségekkel. Ugyanakkor a felmérésben résztvevők szintén 1-től 10-ig terjedő skálán⁶⁹ átlagban hatossal válaszoltak annál a kérdésnél, hogy véleményük szerint a ma hatályos esélyegyenlőségi jogszabályok és egyéb kezdeményezések mennyire elegendőek a nemek közötti hátrányos megkülönböztetés visszaszorítására. Az eredményekből egyrészt következtethetünk arra, hogy az életkor növekedésével, a társadalmi élethelyzetek, szituációk gyarapodásával szükségszerűen és azzal arányosan növekednek az emberek ilyen irányú tapasztalatai is. Másrészt pedig elgondolkodhatunk azon, hogy a jogi oktatás hatása vajon ilyen közvetlenül érződik-e az ötödévesek válaszaiban. A diszkriminációról szerzett elsősorban alkotmányjogi ismeretek megfelelő megértése és interiorizálása szerepet játszott-e a jogi szemléletmód kialakulásában, s ezáltal a megkérdezettek által adott magasabb arányú

⁶⁸ Ahol 1: egyáltalán nincs tisztában vele, 10: teljesen tisztában van vele

⁶⁹ Ahol 1: egyáltalán nem kielégítő a szabályozás, 10: tökéletesen kielégítő a szabályozás

'igen' válaszokban, vagy ez csupán a véletlen, adott esetben az életkor függvénye. Figyelemreméltó az is, hogy a hátrányosan megkülönböztetettek egyike sem élt jogi eszközzel az őt ért sérelem orvoslása érdekében. Felvetődhet az a kérdés is, hogy a joghallgatók mennyire képesek a tanult ismereteket a valós életben történetekre rávetíteni, egyszóval milyen mértékben képesek felismerni az őket érő nemi jellegű diszkriminációt.

Véleményem szerint az eredmények jól tükrözik a magyar állapotokat. Míg a jogszabályok nagyrészt rendezik a kérdést, és sok társadalmi, civil szervezet is próbál segítséget nyújtani, mégis ilyen csekély az átlag magyar állampolgár jogismerete Magyarországon. Úgy gondolom, az első lépés a jogi ismeretek társadalmi léptékű bővítése és elterjesztése lenne, hiszen sokaknak tudomásuk sincs arról, hogy a nemi alapú hátrányos megkülönböztetések megtörténte után milyen jogi eszköz áll rendelkezésükre jogsérelmük rendezésére.

V. BEFEJEZÉS, ZÁRÓ GONDOLATOK

„Képzeld el, amit kívánsz,
kívánd, amit elképzelsz,
és teremtsd meg, amit kívánsz!”
/G. B. Shaw/

A dolgozat zárásaképpen néhány összegző gondolatot írok a hátrányos megkülönböztetés jelenlegi helyzetéről, az aktuális előrelépésekről, s a probléma megoldásán fáradozók terveiről.

Közelmúltbéli, s igen nagy volumenű fejlemény, hogy 2004. október 29-én aláírták Rómában *Az európai alkotmány létrehozásáról szóló szerződést*⁷⁰, melynek több része is kiemelten foglalkozik a hátrányos megkülönböztetés tilalmával. A szerződés II. részének II. címében az unió alapjogi chartája szól az egyenlőség elvéről, míg a III. rész II. címében a szerződés 'A megkülönböztetés tilalma és az uniós polgárság' címszó alatt fejti álláspontját a diszkrimináció elleni határozott fellépésről. Egyes vélemények szerint az egyesülő Európa hátrányos megkülönböztetés elleni eddigi legnagyobb szabású közös fellépésének tekinthető ez a dokumentum. Az 'EU alkotmánya' népszavazás során több országban is elutasításra került, azonban a szakemberek már dolgoznak a probléma megoldásán.

Magyar viszonylatban egészen 2003-ig jórészt 'csak' az Alkotmány egyes szakaszai nyújtottak segítséget a diszkrimináció elleni harcban, azonban 2003. őszén az Országgyűlés megalkotta *Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvényt*, mely rendelkezéseinek lényege és célja a következőkben foglalható össze:

Az egyenlő bánásmód követelményéről egy általános törvény rendelkezik, amely e területen elvégzi a közösségi jog teljes harmonizációját, egységes elvek mentén szabályozza újra az antidiszkriminációs joganyagot. A törvény hatálya kiterjed a kötelezetti oldalon a közsférára és a nyilvános magánjogi viszonyokra is. Az egyenlő bánásmód érvényesítési feltételeinek megteremtése a törvény szerint az állam felelőssége, azok érvényesítése ugyanakkor nem vezethet az önrendelkezési jog, a személyhez fűződő jogok és a magánszféra megsértéséhez. A jogszabály ugyanakkor általános fogalom-meghatározásokat ad a hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatban: a 8. § a faj, szín, nem, nyelv, egészségi állapot, fogyatékos állapot, vallás, politikai vagy más vélemény, nem, szexuális irányultság, életkor, társadalmi, vagyoni, munkaszerződés típusa vagy más egyéb helyzet alapján történő

⁷⁰ http://www.mkogy.hu/biz/eib/menu/index_6.htm

megkülönböztetésről ír. A törvény megkülönbözteti a közvetlen és a közvetett diszkrimináció fogalmát (9. §), így ez alapján a látszólag semleges, de egyben diszkriminatív magatartások kérdése is kezelhetővé válik. A 10. § az irányelvekre is figyelemmel a jogrendszer egészére kiterjedő igénnyel rögzíti a hátrányos megkülönböztetésre adott utasítás, a zaklatás, szegregáció valamint a megtorlás tilalmát is. A törvény kezeli az egyes szektorális antidiszkriminációs problémákat is, valamint szabályozza az egyenlő bánásmód követelményének munkavállalással, nyilvános álláshirdetésekkel, oktatással, egészségügyi ellátással, stb. összefüggő eseteit. A szabályozás szerint az egyenlő bánásmód megsértése esetén a bizonyítási teher megfordul. Ezt az európai közösségi jog a tagállamok kötelezettségévé is tette abban az esetben, ha a sérelmet szenvedett fél a jogsértést valószínűsíti. Az egyenlő bánásmód követelményének megsértése esetén közérdekű igényérvényesítésre (*actio popularis*) is lehetőség nyílik: a törvény biztosítja, hogy a hátrányos megkülönböztetést szenvedett csoport nevében a hatáskörrel rendelkező állami, továbbá társadalmi érdekképviseleti szervezetek jogosultak a hátrányos megkülönböztetés megszüntetése ellen fellépni. Végül megállapítható, hogy a jogszabály az egyenlő bánásmód követelménye terén biztosítja a jogrendszer koherenciáját: teljes mértékben összhangban van az alkotmánnyal és a hatályos joganyaggal. Ennek elérése érdekében a törvény hatálybalépésével módosultak a Ptk., az Mt. és más jogszabályok egyenlő bánásmód követelményére vonatkozó rendelkezései is.

A hétköznapi diszkrimináció felszámolására azonban nem elegendő önmagában a jogalkotás, hiszen – amint a bevezetőben is írtam – elengedhetetlen, hogy a társadalom, az egyes ember szemléletmódjában következzen be változás. Ezért fontos, hogy különböző programok, rendezvények szervezésével elősegítsük az anyagi jog érvényesülését.

Ilyen például az Országos Esélyegyenlőségi Program, mely a hátrányos megkülönböztetés gyakorlatának áttekintését követően meghatározza azon intézkedéseket, amelyek elősegítik az esélyegyenlőség érvényesülését. E program az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvényen alapuló, és az abban foglalt célok elérését szolgáló részprogramokat foglalja magában. A program csak akkor érheti el célját, ha épít a civil szervezetek munkájára, ezért a program kidolgozásának fontos elve a kormányzati és a civil szervezetek közötti együttműködés, a civil szféra bevonása a részprogramok kidolgozásába és végrehajtásába. Hasonló fontos kezdeményezések a Köztársasági Esélyegyenlőségi Program,

az Országos Esélyegyenlőségi Hálózat és az Egyenlő Bánásmód Hatóság⁷¹ felállítása is. Szintén jelentős kezdeményezés az Európai Unió keretein belül megvalósuló Egyenlő Esélyek Mindenki Számára Európai Év elnevezésű programsorozat, mely 2007-et az esélyegyenlőség európai évévé nyilvánította.

Ahhoz, hogy az élet minden területén ténylegesen is megvalósuljon minden ember egyenlősége, rengeteg dolgot kell tennünk. Véleményem szerint a nemek közötti diszkrimináció megszüntetéséhez például:

- Fel kell ismerni azokat a történelmi és strukturális okokat, amelyek a tényleges egyenjogúság akadályát képezik.
- Meg kell haladni a nők biológiai determináltságának szemléletét, s azt az elképzelést, hogy a nők természetnél fogva kevésbé és más minőségben vehetnek részt a társadalom életében, mint a férfiak.
- Újra kell gondolni a magánszféra - közszféra dichotómiáját, és ennek összefüggéseit a nemek egyenjogúságával. A nők hagyományos szerepei nem konzerválhatók azzal a hivatkozással, hogy az ezzel kapcsolatos változások a 'magánszférába' tartoznak, így 'magánügyként' kezelendők.
- A de facto egyenjogúság előmozdítása nem kizárólag az egyén, a nőmozgalom vagy a civil szféra feladata, hanem mindenekelőtt állami feladat, ezért pozitív, azaz tevőleges kötelezettségek is terhelik a tényleges esélyegyenlőség előmozdítására.
- S végül az államnak módot kell találnia arra, hogy a társadalom ismereteit és tudatosságát növelje a nemek egyenjogúságával kapcsolatban. Határozottan kell törekednie a nőkkel szembeni előítéletek, sztereotípiák felszámolására, s fel kell ismerni ezek összefüggését az egyenjogúság követelményeivel. E körben – a tudatos jogalkotás és jogalkalmazás mellett – kiemelkedően fontos az oktatás, a sajtó, illetve a média szerepe.

Számos megoldási javaslat létezik, melyek egyenként és összességükben is mind-mind célravezetőek lehetnek. Azt gondolom azonban, mindez csak akkor ér valamit, ha az egyes emberek szemléletmódja megváltozik, és kis lépésekkel hatalmasat ugorhatunk egy békésebb, demokratikusabb, elfogadóbb világ felé. Ennek megvalósulásáig még rengeteg a tennivalónk,

⁷¹ A hatóság 6 fős testület, melyet az Egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény keltett életre. Az egyenlő bánásmód követelményének megsértése esetén a jogában sértett fél kérelmére, vagy a törvényben meghatározott esetekben hivatalból lefolytatja a hatósági eljárást annak megállapítása érdekében, hogy történt-e hátrányos megkülönböztetés.

s bár alkalmazkodnunk kell a meglévő körülményekhez, de az alkalmazkodás révén erre méltósággal vagyunk képesek. Többek közt ez tesz minket emberré, olyan lényé, aki számára semmi sem lehetetlen.

Dolgozatomat, az abban foglalt gondolatokat Bibó István politikai tízparancsolatának 5. parancsolatával zárom, mely - bár a II. világháború előtti években íródott - még a XXI. századi ember számára is intő figyelmeztetésként szolgálhat.

„A szabadságszerető ember [...] szüntelenül szem előtt tartja, hogy az emberi szabadság és az emberi méltóság egy és oszthatatlan, és az egyik ember akár társadalmi helyzete, akár származása, akár neme vagy kora címén elkövetett minden sérelem mindenki más szabadságát és méltóságát veszélyezteti: ezért az emberi szabadság minden korlátozása, önkényes letartóztatás, fogva tartás, egyéni vagy hatósági hatalmaskodás s az emberi méltóság mindenféle megalázása ellen azonnal együttesen, de ha rögtön nem lehetséges, magában is fellép”.

VI. IRODALOMJEGYZÉK

- 2004 World Survey on the Role of Woman in Development. Woman and International Migration. United Nations. New York, 2006.
- 6th Periodic Report of the Republic of Hungary to the United Nations on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. CEDAW/C/HUN/6. June 15 2006
- A befogadó társadalom alapja a diszkrimináció-mentességgel párosuló pozitív cselekvés. Madridi nyilatkozat. Közzéteszi a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium. Bp., 2005.
- A hátrányos megkülönböztetés tilalmától a pozitív diszkriminációig. A jog lehetőségei és korlátai. Tanulmánykötet. Emberi Jogi Információs és Dokumentációs Központ. Budapest, 1998.
- A nemek közötti társadalmi egyenlőség érvényesítése helyi szinten (Gender mainstreaming). A bevált gyakorlatokra vonatkozó példák. Szerk.: Danajka Noémi. Kiadta: Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium. Budapest, 2003.
- A nemek közötti társadalmi egyenlőség érvényesítése. Az alkalmazott legjobb gyakorlatok központi szinten. Szerk.: Danajka Noémi. Kiadta: Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium. Budapest, 2003.
- A nemek közötti társadalmi egyenlőség érvényesítésének módszerei. Szerk.: Danajka Noémi. Kiadta: Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium. Budapest, 2003.
- Alkotmánybírói esetjog. Szerk.: Halmai Gábor. Indok, Budapest, 2004.
- ARISZTOTELÉSZ: Nikomakhoszi etika. Magyar Helikon Könyvkiadó. Budapest, 1973.
- Az értelmezett alkotmány. Szerk.: Holló András – Balogh Zsolt. Magyar Hivatalos Közlönykiadó. Budapest, 2000.
- BALOGH Zsolt: Az alkotmány magyarázata. KJK- Kerszöv. Budapest, 2003.
- CSÓKA Gabriella – GYULAVÁRI Tamás: Nemek közti esélyegyenlőség a nemzetközi egyezményekben és a közösségi jogban. Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 2002.

- Diszkrimináció és üldöztetés: hatások és következmények. Konferencia 2000. A könyvet szerk.: Bárdos Katalin és Kardos Péter. Animula, Budapest, 2001.
- Egyenlő esélyek és jogharmonizáció. Szerk.: Gyulavári Tamás. Budapest, 1997.
- Emberi jogok. Szerk.: Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila. Osiris Kiadó. Budapest, 2003.
- Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központ: Az emberi jogok a mindennapokban. (Az Európa Tanács emberi jogi területen kifejtett tevékenységének jelentősége.) Budapest, 1998.
- FREY Mária: A nők helyzete a munkahelyen és a háztartásban, In: Foglalkoztatás, jövedelmi viszonyok, munkakörülmények, Struktúra-Munkaügy Kiadó, Budapest, 1996.
- FREY Mária: Munkanélküliből lett vállalkozók, Szociológiai Szemle, 1. sz., 1995
- Gender mainstreaming an overview. United Nations Publications. New York, 2002.
- GYULAVÁRI Tamás – KISS Róbert – LÉVAI Katalin: Vegyesváltó, Pillanatképek nőkről, férfiakra. Egyenlő Esélyek Alapítvány. Budapest, 1999.
- GYULAVÁRI Tamás – KÖNCZEI György: Európai szociális jog. Osiris Kiadó. Budapest, 2000.
- GYULAVÁRI Tamás – LÉVAI Júlia: Egyenlő esélyek és jogharmonizáció. Munkaügyi Minisztérium Egyenlő Esélyek Titkársága Integrációs Munkacsoport. Budapest, 1997.
- GYULAVÁRI Tamás: A nemek közötti esélyegyenlőség az Európai Unióban. Esély, 1/1999.
- GYULAVÁRI Tamás: A nemek közötti megkülönböztetéssel kapcsolatos jogharmonizáció az EK tagországokban. Egyenlő Esélyek. 1997.
- HALMAI Gábor: A hátrányos megkülönböztetés tilalmáról. Nemzeti Kisebbségek. 2001.
- HALMAI Gábor: Az alapjogok helyzete Magyarországon 2005-ben. Fundamentum, 2006/1. szám.
- HALMAI Gábor: Az alkotmány mint norma a bírói jogalkalmazásban. In: Sajtószabadság és személyiségi jogok. AduPrint-INDOK. Budapest, 1999.
- HERTZER, Karin – WOLFRUM, Christine: Tévedni nembeli dolog (?). Fordította: Szilágyi Gyula. Magyar Könyvklub, Budapest, 2003.

- KARDOSNÉ KAPONYI Erzsébet: A nemek közötti egyenjogúság kérdése az Európa Tanács tevékenységének tükrében. Acta Humana. Emberi jogi közlemények 35-36. sz. 1999.
- KIRÁLY Miklós: A diszkrimináció tilalma az Európai Bíróság joggyakorlatában. Akadémiai Kiadó. Első magyar nyelvű kiadás. Budapest, 1998.
- KOVÁCS Krisztina: A diszkrimináció-tilalom kiterjesztése az Emberi jogok európai egyezményében. Fundamentum, 4/2000.
- KOVÁCS Krisztina: A hátrányos megkülönböztetés tilalma. In: Emberi Jogok. Szerk.: Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila. Osiris Kiadó. Budapest, 2004.
- MORVAI Krisztina: A nemek közötti esélyegyenlőség – a diszkrimináció tilalma. Egyenlő Esélyek. 1997.
- Norman Dorsan – Michel Rosenfeld – András Sajó – Susanne Baer: Comparative Constitutionalism, Cases and materials. American Casebook Series. West Group, USA., 2003.
- NACSA Beáta: A hátrányos megkülönböztetés tilalma a magyar munkajogi gyakorlatban. A jogharmonizáció követelményei és a hazai jogszemlélet. = Vegyesváltó. 1999.
- NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: Fejezetek az Amerikai Alkotmány történetéből. HVG. Budapest, 2002.
- PAPP Imre: Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőségről. Esély, 4/2003.
- RAWLS, John: Az igazságosság elmélete. Osiris Kiadó. Budapest, 1997.
- SÁRI János: Alapjogok. Alkotmánytan II., 2. átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó. Budapest, 2003.
- SÓLYOM László: A személyiségi jog elmélete. KJK - Kerszöv., Budapest, 1983.
- SÓLYOM László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. Osiris Kiadó. Budapest, 2001.
- TILK Péter: A hátrányos megkülönböztetés tilalma a magyar országgyűlési biztos gyakorlatában. Romániai Magyar Jogtudományi Közöny 1/2004
- TILK Péter: A hátrányos megkülönböztetés tilalma az országgyűlési biztos gyakorlatában. Közjogi Intézmények. Budapest, 2004.
- VINNAI Edina: A hátrányos megkülönböztetés tilalma Magyarországon az Európai Unió csatlakozás tükrében. Publ. Univ. Miskolc. Sect. jur. et pol. Tomus 20/2. Miskolc, 2002.

- Women, Peace and Security. United Nations Publications. New York, 2002.
- ZLINSZKY János: Az Alkotmány 70/A. §-ának értelmezése az Alkotmánybíróság gyakorlatában. In: Tízéves az Alkotmánybíróság. Szerk.: Bitskey Botond. Alkotmánybíróság, Budapest, 2000.